

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української мови

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри
_____ Жанна Колоїз
Протокол № _____
« ____ » _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____
« ____ » _____ 2023 р.

РЕАЛІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ ПІД ЧАС
НАВЧАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗУФРм-22 другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література),
додаткової спеціалізації –
Редагування освітніх видань
Андрощук Оксани Станіславівни

Керівник: доктор педагогічних наук,
професор **Бакум З. П.**

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
Члени ЕК _____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2023

АНОТАЦІЯ

Андрощук О. С. Реалізація мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології в профільній школі : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2023. 112 с.

У магістерській роботі досліджено методику реалізації мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології в профільній школі. Окреслено лінгвістичні засади навчання лексикології, схарактеризовано мовленнєву змістову лінію як лінгводидактичну проблему. Визначено психологічні чинники реалізації мовленнєвої змістової лінії в процесі навчання лексикології в профільній школі. З'ясовано лінгводидактичні основи реалізації мовленнєвої змістової лінії в навчанні лексикології. Проаналізовано навчально-методичне забезпечення в контексті досліджуваної проблеми (чинну програму, підручники).

Установлено стан реалізації мовленнєвої змістової лінії в 10 класі. Запроваджено методику реалізації мовленнєвої змістової лінії в профільній школі, яка ґрунтується на базовій моделі технології «Розвиток критичного мислення через читання і письмо» з урахуванням інструментарію дистанційної освіти. Порівняльний аналіз сформованості зазначених у роботі компетентностей здобувачів освіти продемонстрував позитивну динаміку рівня навчальних досягнень учнів та учениць, що підтверджує результативність запропонованої методики.

Ключові слова: лінгводидактика, мовленнєва змістова лінія, навчання лексикології, мовленнєва компетентність, комунікативна компетентність, підходи до навчання, принципи навчання, методи.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ.....	8
1.1. Лінгвістичні основи навчання лексикології.....	8
1.2. Характеристика мовленнєвої змістової лінії.....	23
1.3. Психологічні та психолінгвістичні чинники реалізації мовленнєвої змістової лінії в процесі навчання лексикології в профільній школі.....	28
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ.....	34
2.1. Лінгводидактичні засади реалізації мовленнєвої змістової лінії в процесі навчання лексикології.....	34
2.2. Аналіз навчально-методичного забезпечення в контексті дослідження.....	40
2.3. Стан реалізації мовленнєвої змістової лінії в 10 класі.....	49
Висновки до другого розділу.....	55
РОЗДІЛ 3. УПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ЇЇ РЕЗУЛЬТАТИ.....	57
3.1. Методика реалізації мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології в профільній школі.....	57
3.2. Результати впровадження методики реалізації мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології в профільній школі.....	79
Висновки до третього розділу	83
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	88
ДОДАТОК А.....	95

	4
ДОДАТОК Б	96
ДОДАТОК В	97
ДОДАТОК Г	98
ДОДАТОК Г	102
ДОДАТОК Д	105
ДОДАТОК Е	109

ВСТУП

Актуальність дослідження. Система освіти сучасної України безперервно розвивається. Фундаментальні зміни відбуваються в середній освіті, оскільки суспільство потребує освічених, творчих громадян, які вміють прогнозувати свою діяльність, прагнуть до самовдосконалення, є компетентними в різних сферах. Першочергове завдання педагогів – розвиток особистості учнів, спонукання їх до діяльності, стимулювання пошуку, допитливості, активності й відповідальності. Це регламентовано Законом України «Про освіту» [21], концепцією «Нова українська школа» [46].

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти визначено ключові компетентності, які мають бути сформовані у випускників школи [18]. Вільне володіння державною мовою є пріоритетним у цьому переліку. Означена компетентність формується, у першу чергу, різноманітними засобами мовно-літературної освітньої галузі. Саме тому актуальною є реалізація мовленнєвої змістової лінії, яка є базовою для предметної і ключових компетентностей.

Компетентна мовна особистість формується передовсім на уроках української мови. Значні можливості для роботи за цим напрямом мають уроки навчання лексикології, оскільки опанування цієї теми стимулює постійне збагачення словникового запасу учнів, сприяє формуванню ознак культури мовлення, є передумовою якісного засвоєння мовних і мовленнєвих понять, зокрема граматичних і стилістичних.

Зазначимо, що проблема практичного засвоєння питань лексикології у шкільному курсі української мови досліджується упродовж тривалого часу. Цьому сприяли роботи лінгвістів (І. Білодід, С. Єрмоленко, Ж. Колоїз, Л. Марчук та ін.). В Україні створюються авторські програми, видаються підручники, упорядковується українська лексична термінологія (З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Дорошенко, О. Караман, С. Караман,

М. Пентилюк та ін.).

Метою роботи є теоретичне обґрунтування та створення методики реалізації мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології в профільній школі.

Для досягнення поставленої мети розв'язували такі **завдання**:

- 1) проаналізувати лінгвістичні засади навчання лексикології;
- 2) схарактеризувати мовленнєву змістову лінію;
- 3) визначити лінгводидактичні засади реалізації мовленнєвої змістової лінії в процесі навчання лексикології в профільній школі;
- 4) проаналізувати зміст навчально-методичного забезпечення в контексті досліджуваної проблеми;
- 5) розробити й експериментально перевірити методику реалізації мовленнєвої змістової лінії в процесі навчання лексикології в профільній школі.

Об'єктом дослідження є навчання лексикології на компетентнісній основі в профільній школі.

Предмет наукової роботи – методика реалізації мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології в профільній школі.

Задля реалізації поставлених завдань використано такі **методи дослідження**:

теоретичні: аналіз і синтез мовознавчої, лінгводидактичної літератури з проблеми вивчення лексикології; дослідження поняття «мовленнєва змістова лінія»; аналіз чинної програми і підручників з української мови для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів;

емпіричні: метод спостереження за освітнім процесом, педагогічний моніторинг (тестування, анкетування), бесіда задля виявлення рівня сформованості мовленнєвих і комунікативних компетентностей здобувачів освіти;

статистичні: кількісний і якісний аналіз даних, що отримані, їх порівняння задля перевірки ефективності методики реалізації мовленнєвої

змістової лінії під час навчання лексикології в профільній школі.

Наукова **новизна дослідження** передбачає тлумачення сутності поняття «мовленнєва змістова лінія»; визначення теоретичних і лінгводидактичних засад реалізації мовленнєвої змістової лінії; розроблення методики впровадження мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології в профільній школі.

Теоретична значущість роботи полягає в системному аналізі проблеми реалізації мовленнєвої змістової лінії під час вивчення лексикології в профільній школі.

Практичне значення магістерської роботи: результати дослідження сприятимуть реалізації мовленнєвої змістової лінії на уроках української мови; матеріал може бути використаний учителями в практичній діяльності задля підготовки уроків за темою «Лексикологія», а також студентами-філологами під час вивчення дисципліни «Методика навчання української мови» та в процесі написання наукових робіт.

Апробація результатів дослідження. Участь у VII Міжнародній науковій конференції «Світ мови – світ у мові». За темою магістерської роботи опубліковані тези «Використання онлайн-сервісів на уроках української мови під час дистанційного навчання лексикології в профільній школі» (VII Міжнародна наукова конференція «Світ мови – світ у мові»), методичні рекомендації: Андрощук О. Використання технології «Розвиток критичного мислення через читання і письмо» під час навчання лексикології в 10 класі. URL : <https://vseosvita.ua/library/vykorystannia-tekhnohii-rozvytok-rytychnoho-myslennia-cherez-chytannia-i-pysmo-na-urokakh-navchannia-leksykolohii-v-10-klasi-730345.html>

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів з підрозділами до них, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури, який нараховує 79 позицій, і 7 додатків. Повний обсяг дослідження – 112 сторінок, із яких 87 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

1.1. Лінгвістичні основи навчання лексикології

Навчання здобувачів освіти лексикології організовується з урахуванням лінгвістичних засад, під якими розуміють позиції мовознавства, що стали основою теорії та практики вивчення лексики в школі. Лінгвістичні основи системного вивчення лексики мови визначали вчені Л. Булаховський, М. Греб, В. фон Гумбольдт, Г. Іпсен, С. Огден, Г. Пауль, О. Потебня, І. Хом'як, Г. Шухардт та ін. Продовжили вивчення цієї теми О. Біляєв, Н. Голуб, Н. Лазаренко, Л. Марченко, Л. Мацько, М. Пентилюк, Л. Скуратівський. І все ж можна констатувати той факт, що навчання лексикології – досить нова галузь методики навчання української мови, яка активно розвивається впродовж останніх п'яти десятиліть.

Провідну роль у розвитку української лексикології як науки відіграла діяльність О. Потебні [44], якого вважають засновником харківської лінгвістичної школи і який вивчав лексичне значення слова, його виникнення, структуру, функціональні властивості. Цей науковець розглядав проблеми теоретичної семантики, у тому числі внутрішню форму слова, лексичне значення, полісемію, досліджував слово як інструмент естетичної функції мови.

Серед мовознавців другої половини XIX – початку XX століття не було одностайності щодо питання становлення української мови, але зазначимо, що велику роль відіграла в становленні науки лексикології «Сучасна українська літературна мова» за редакцією І. Білодіда [64]. Саме в цей період відбувалося становлення єдиних лексичних норм української літературної мови. Цікавою та цінною є також монографія «Історія української мови.

Лексика і фразеологія» за редакцією В. Русанівського [25], у якій науковець розглядає історію формування лексики мови. Нині лексикологія як наука активно розвивається й посідає належне місце серед лінгвістичних дисциплін, зокрема і в шкільній програмі.

Важливе значення вчитель має приділяти курсу лексикології, до якого залучено вивчення таких лексико-семантичних понять: лексичне значення, однозначні й багатозначні слова, пряме і переносне значення слова, омоніми, синоніми, антоніми, пароніми. Також учні ознайомлюються з лексичною системою мови з погляду походження, активного та пасивного запасу, сфери вживання. Послідовність засвоєння лексичних понять, що пропонується у програмах, загалом узгоджується з науковими напрацюваннями сучасної лексикології. Так, у 5 класі вивчають поняття: лексичне значення слова, однозначні й багатозначні слова, лексична помилка, групи слів за значенням (синоніми, антоніми, омоніми). Учні розглядають також словники антонімів, синонімів, омонімів. У 6, 8 класах програмою [69] передбачено повторення цих понять та поглиблення знань з розділу «Лексикологія». Наприклад, у 6 класі пропонується практично розглянути поняття «лексична помилка». У 8 класі практично опрацьовується активна й пасивна лексика, запозичені й власне українські слова, загальноновживані, стилістично забарвлені, діалектні, професійні слова й терміни.

У 10–11 класах передбачено навчання української мови за програмами рівня стандарту та профільного рівня (філологічний напрям, профіль – українська філологія). У профільних класах здобувачі освіти поглиблюють знання про омоніми, синоніми, антоніми, пароніми (їхні види, уживання), розглядають поняття мовної надмірності (багатослів'я, плеоназм, тавтологія) і мовної недостатності. Учні працюють із різноманітними словниками (словники синонімів, антонімів, омонімів, паронімів, символів). Достатньо глибоко вивчається лексика української мови за походженням, за сферою використання й стилістичною диференціацією.

Розглянемо, як визначаються ці теоретичні поняття в сучасній

лексикології. Науковці потрактовують термін «лексикологія» неоднозначно. Наприклад, дослідники С. Караман, О. Караман, М. Плющ тлумачать лексикологію як розділ мовознавства, що вивчає слово як основну одиницю мови, а також шляхи поповнення й розвитку словникового складу [28, с. 17]. Водночас, українські мовознавці А. Грищенко, С. Єрмоленко, В. Калашник, О. Стишов, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін. вважають лексикологію наукою, що має багато аспектів. З погляду цих науковців, саме лексикологія з'ясовує природу й сутність слова, вивчає процес його виникнення, розглядає значення слів та їх уживання, структуру словникового складу мови, шляхи його поповнення.

Більшість вчених вважає, що слово – це найбільш конкретна мовна одиниця, але воно є одночасно й найменшою смисловою одиницею мови, вільно відтворюваною в мовленні для побудови висловлень, що виражає своїм звуковим складом поняття про предмети, процеси, явища дійсності, їх ознаки чи відношення між ними, вільно відтворюється в мовленні і слугує для побудови висловлень [12].

Слово без значення не функціонує, оскільки лексичне значення слова є його змістом, це те, що відображає у свідомості уявлення про предмет, властивість, якість, процес, явище. На думку М. Кочергана та інших науковців, лексичне значення слова має узагальнений і узагальнювальний характер та поділяється на концептуальне, конотативне, контекстуальне, денотативне, сигніфікативне [33]. Окрім того, слова можуть мати вільні (номінативні) й зв'язані (фразеологічно та синтаксично) значення, що пов'язано зі специфікою вступу слова з певним значенням у синтаксичний зв'язок з іншими словами. Деякі слова повністю втратили своє вільне (номінативне) значення і вживаються тільки в складі фразеологізмів: наприклад, *битий жак, давати субітки, бити байдики* тощо. Інші ж слова можуть виявляти одне із своїх значень лише в певних синтаксичних конструкціях: *заєць, шакал, лев* тощо. Такі слова в позиції присудка є характеристикою людини. Наприклад, це відбувається в реченні «*Ти шакал*».

У позиції підмета таке значення не реалізується, слово в такому разі виявляє своє головне значення, наприклад, «*Шакал – це тварина*».

У програмі для профільних класів передбачено ознайомлення з семасіологією як ученням про значення слів і виразів. За визначенням М. Кочергана, [33] «семасіологія» (від гр. *semasia* «знак, значення») – наука про значення слів. Її ще називають лексичною семантикою (від гр. *semantikos* «позначальний»). Науковець зазначає, що деякі лінгвісти семасіологією і семантикою називають тільки вивчення значень слів, але не інших одиниць мови. Однак останнім часом під семантикою розуміють:

1) увесь зміст, інформацію, передавані мовою або якоюсь її одиницею (морфемою, словом, словосполученням, реченням);

2) розділ мовознавства, який вивчає цей зміст, інформацію» [33, с. 182].

Учення про значення слів розглядає різні аспекти семантики:

1) семантичні поля (групи слів, які пов'язані між собою тим, що мають спільну семантику), наприклад, слова *шафа, ліжка, стіл* належать до семантичного поля *меблі*;

2) семантичні ролі (вивчення ролей, які відіграють слова у реченні), наприклад: у реченні *Денис купує сметану*, слово *Денис* виконує роль підмета, а *сметану* - роль додатка;

3) значення слова, тобто аналіз того, які конкретні значення мають слова та як ці значення пов'язані з іншими словами; наприклад, слово *сонце* має значення *зірка*, але може мати також значення *джерело енергії, світло* тощо;

4) контекстуальна семантика (дослідження того, як значення слів пов'язані з контекстом): одне й те саме слово може мати різні значення в різному контексті; наприклад, слово *крижане* може означати *заморожене* у контексті *крижане озеро* або *холодне* в контексті *крижане морозиво*;

5) семантичні відношення (вивчення різних відношень між словами – синонімія, антонімія, гіперонімія, гіпонімія, паронімія).

Здобувачі освіти, які поглиблено вивчають українську мову,

з'ясовують саме системні відношення в лексиці української мови. Це те, що відображає зв'язки та взаємозв'язки між словами і словосполученнями, які належать до однієї лексичної групи чи сфери. Такі відношення передбачають семантичні, стилістичні, морфологічні та синтаксичні зв'язки. Серед них особливе місце посідають семантичні, а саме: полісемія, синонімія, антонімія, паронімія, гіпонімія та гіпернемія (зв'язок між загальним поняттям (гіперонімом) і його конкретними варіантами (гіпонімами); наприклад, *фрукт* (гіперонім) і *яблуко, груша* (гіпоніми).

Під час роботи із вказаними вище поняттями спираємося на наукові праці, у яких досліджено явище багатозначності, або полісемії (Л. Веклинець, В. Русанівський, О. Демська, П. Дудик, Л. Рогач, Л. Лисиченко, Л. Симоненко, Л. Туровська та ін.). Так, П. Дудик у роботі «Стилістика української мови» вказує, що полісемія, або багатозначність слів, – це наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох, кількох чи багатьох значень. Одне із значень для певного слова є прямим і основним, а всі інші – тропеїчними (непрямими, переносними) [19, с. 155]. Ці поняття учні засвоюють практично, працюючи із тлумачним словником та з текстами різної тематики. Здобувачі освіти повинні розуміти, що деякі слова мають більше двадцяти значень. Загальновідомим є, наприклад, той факт, що слово *брати* вживається у 22 значеннях, а *йти* – у 30. При цьому, усі науковці підтримують думку, що пряме значення є головним для слова, а переносні значення слова – другорядними, але в деякому контексті тільки саме вони є комунікативно доречними. Наприклад, прикметник *молодий* є антонімом до слова *старий* (тобто такий, що прожив небагато років, не досяг ще старості); деякі інші значення похідні, близькі до переносних: наприклад, *молодий часник, молодий місяць*.

У шкільній практиці приділено значну увагу засвоєнню учнями таких понять: омоніми, синоніми, антоніми, пароніми. Явище омонімії розглянуто в наукових працях Ю. Карпенка, А. Ковалю, О. Потєбні та ін. Актуальним є питання розмежування полісемії й омонімії. На сьогодні словник

лінгвістичних термінів подає таке визначення омонімів: «Слова та їх форми, що вимовляються та пишуться однаково, а значення мають різні <...>. Омоніми відрізняються від багатозначних слів відсутністю семантичних зв'язків, випадковістю збігу форми» [5, с. 46]. Наприклад: *коса* – *заплетене волосся*; *коса* – *це сільськогосподарське знаряддя для косіння трави*; *коса* – *вузька смуга суходолу*; *коса* – *селезінка*. Слова такого типу є омонімами, адже вони за значенням не пов'язані, хоча й мають однаковий звуковий склад.

Науковці (Н. Грипас, С. Караман, О. Караман, М. Плющ та ін.) розподіляють омоніми на такі групи: лексичні омоніми, омоформи, омографи, омоформи. Лексичні омоніми можуть бути повними й частковими. Якщо омоніми належать до одного лексико-граматичного класу, збігаються в усіх формах, то це повні лексичні омоніми. Подані слова, які мають звукову форму *коса*, можна віднести саме до цієї групи. Неповними лексичними омонімами учені називають ті, у яких збігаються лише деякі форми. Морфологічними омонімами або омоформами науковці називають ті, що мають звуковий збіг і є однаковими в написанні лише в деяких формах. Такі слова належать до різних лексико-граматичних класів. Яскравим прикладом можуть слугувати слова *мати* як іменник і *мати* як дієслово. Якщо ж слова однакові в написанні, але мають різницю в звучанні, то їх називають омографами. Класичний приклад такого типу омонімів – слова *зАмок* та *замОк*. Цікавим явищем є омофони, які збігаються у вимові, при цьому вони характеризуються різним написанням. Для прикладу подамо слова *Надія* (ім'я) та *надія* (упевненість у можливості здійснення чогось бажаного).

Ще один вид омонімів – міжмовні омоніми, тобто слова або вирази, які мають однакову чи схожу фонетичну або орфографічну форму, але різні значення в різних мовах. Це явище виникає внаслідок спільного походження слів у різних мовах або впливу однієї мови на іншу.

Розглянемо кілька прикладів міжмовних омонімів:

1. *Bank* (англ.) – *банк* (укр.): українське слово *банк* і англійське слово *банк* мають однакову форму, але різні значення. Українське слово *банк*

означає фінансову установу, англійське слово *bank* може мати кілька значень, включаючи фінансовий інститут, валюту або берег річки.

2. *Camera* (англ.) – *камера* (укр.): слово *camera* в англійській мові може позначати фотоапарат або камеру відеозйомки. В українській мові слово *камера* використовується також для позначення приміщення або камери зберігання.

Ці приклади ілюструють явище міжмовних омонімів, де слова з однаковою формою мають різні значення. Одним з українських науковців, який вивчав явище міжмовної омонімії, є М. Костомаров, який у своїх дослідженнях звертає увагу на різноманітні аспекти української мови, включаючи й це явище. Зазначимо, що в шкільній програмі типи омонімів розглядаються лише в програмі профільного курсу, хоча загалом вивченню явища омонімії приділяється значна увага і в інших класах.

Необхідно зупинитися й на проблемі синонімії. Незважаючи на те, що явище синонімів вивчається досить давно, є деякі розбіжності у визначенні терміна. Так, К. Білодід до синонімів відносить слова, що позначають одне поняття, але мають додаткові деталі в значенні. С. Караман, своєю чергою, називає синонімами слова, які «мають близьке або тотожне значення, але різні за звучанням» [28, с. 2]. У «Короткому тлумачному словнику української мови» вказано, що синоніми – слова, що співвідносяться з тим самим поняттям, мають одне загальне значення, але різняться відтінками лексичного значення, стилістичним забарвленням, сполучуваністю з іншими словами [32, с. 153]. Науковці неодностайні також щодо розподілу синонімів на групи. Так, більшість указує, що є абсолютні та відносні синоніми. Останні відрізняються відтінками в значенні, а також експресивними чи стилістичними відтінками. Прикладом слугують слова *йти*, *повзти*, *тягнуться* тощо. З іншого боку, науковці розподіляють синоніми на ідеографічні та семантико-стилістичні; загальноживані, абсолютні та контекстуальні. Абсолютними називають ті, що є тотожними в значенні (*батько* – *тато*), контекстуальні ж – це ті, що виступають синонімами лише

в певному контексті. Наприклад, у реченні *Маріє, моя ти рибонько!* слова *Марія* та *рибонько* вважаються синонімами, хоча поза контекстом вони такими не є.

Залежно від функціонування науковці (Н. Грипас, С. Караман, О. Караман, М. Плющ та ін.) виокремлюють лексичні, морфологічні, синтаксичні, словотвірні, фразеологічні та фонетичні синоніми. Подібні чи тотожні за значенням слова відносять до лексичної синонімії (*добрий – гуманний, веселий – радісний*). Якщо ж слово має варіанти форм, то це морфологічні синоніми (*однієї – одної, шістьмастами – шістьомастами*). Різні синтаксичні конструкції, які виражають однакову думку, вчені називають синтаксичними синонімами. Саме цей тип синонімії покладено в основу завдань, які є частиною ЗНО (НМТ) з української мови. Надамо в якості прикладу завдання однієї із сесій ЗНО: *«Синонімічним до складного речення «Микола Гоголь, українець за походженням, змушений був «надягати російський костюм», щоб показати світові красу української ночі й могутнього Дніпра» є просте речення:*

А Микола Гоголь, українець за походженням, змушений був «надягати російський костюм» усупереч показу світові краси української ночі й могутнього Дніпра.

Б Микола Гоголь, українець за походженням, змушений був «надягати російський костюм», незважаючи на показ світові краси української ночі й могутнього Дніпра.

В Микола Гоголь, українець за походженням, змушений був «надягати російський костюм» через показ світові краси української ночі й могутнього Дніпра.

Г Микола Гоголь, українець за походженням, змушений був «надягати російський костюм» попри показ світові краси української ночі й могутнього Дніпра.

Д Микола Гоголь, українець за походженням, змушений був «надягати російський костюм» заради показу світові краси української ночі й

могутнього Дніпра» [24].

Від багатьох слів можна утворити префіксально-суфіксальні варіанти, що мають різні семантико-стилістичні відтінки: *високий* – *височезний* – *височенний*, *рідний* – *рідненький* тощо.

Поширеними є фразеологічні синоніми, тобто варіанти фразеологічних одиниць, що позначають одне й те ж поняття. Робота з такими синонімами також представлена в завданнях ЗНО (НМТ). Ілюструємо схоже завдання [24]:

Доберіть синоніми до поданих фразеологізмів:

<i>Фразеологізм</i>	<i>Синонім</i>
<i>1 море по коліно</i>	<i>А на все горло</i>
<i>2 хоч вовком вий</i>	<i>Б хоч кричи</i>
<i>3 з доброго дива</i>	<i>В що б там не було</i>
<i>4 за всяку ціну</i>	<i>Г мов з гуски вода</i>
	<i>Д ні сіло ні впало</i>

Учні профільних класів опрацьовують основні поняття лексикології, практично засвоюють поняття «фонетичні синоніми», які є формами того самого слова, що виникають унаслідок фонетичних процесів: *вчитель* – *учитель*, *учора* – *вчора* тощо.

Зазначимо, що опрацювання синонімів є важливою частиною роботи над реалізацією мовленнєвої змістової лінії, оскільки це збагачує словниковий запас учнів, розвиває вміння точно й доречно використовувати слова під час створення висловлювань. К. Понамарьова у статті «Системний підхід до вивчення синонімів у початкових класах» стверджує, що використання синонімів у мовленні допомагає точніше висловити думку, передати своє ставлення до того про що говориться, уникати невиправданих повторів у тексті [56].

Актуальною є й проблема антонімії в мовознавстві. Глибоко антоніми почали вивчатися з 50-х років ХХ століття. Проблемою антонімії в різні роки займалися такі лінгвісти: О. Колган, Л. Лисиченко, Т. Михайлова, Т. Панько

та ін. Антонімія полягає в протиставленні значень слів. Це тип семантичних відносин слів, що побудований на їх протилежному значенні. Науковці зазначають, що антонімія властива, як правило, словам однієї частини мови (*швидко – повільно, рано – пізно, продати – купити* тощо). Існує кілька підходів до вивчення антонімів. По-перше, це логічний підхід, за якого антоніми вивчаються як явище мовної системи. З іншого боку, є науковці, що займаються вивченням функціональності антонімів, тобто вивчають питання вживання антонімів у мовленні.

Зрозуміло, що антоніми використовуються в мові задля вираження протилежності. С. Голікова, Д. Лісничий, К. Тараненко, О. Тарасенко, Н. Тома визначають такі типи антонімів: загальноновживані (постійні), наприклад, *добро – зло, світлий – темний*, і контекстуальні, що виявляють свою протилежність лише в окремому контексті. Наведемо приклад антонімів другого типу в реченні *Лайка до добра не доведе, а ось ласка щастя подарує*. У цьому реченні слова *лайка* та *ласка* не є загальноновживаними антонімами, але саме в цьому контексті вони набувають протилежного значення.

Робота над антонімами в закладах освіти полягає в тому, щоб навчити учнів за їх допомогою створювати різноманітні тексти, використовуючи антитезу, оксиморон (оксюморон), контраст, адже протиставлення підсилює виразність думки, надає їй більшої чіткості.

У шкільній програмі з української мови для 5 класу не передбачено вивчення паронімів як мовного явища, але автори підручників пропонують учням розглянути паронімію на практичному рівні. У 10 ж класі це явище вивчається більш глибоко. Зупинимося на явищі паронімії, яке досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці В. Ващенко, О. Вишнякова, Д. Гринчишин, І. Давиденко, Н. Митько, О. Сербенська та ін. Значним здобутком української науки про мову є «Словник паронімів української мови», у якому зафіксовано приблизно тисячі лексем. У передмові до видання українські мовознавці Д. Гринчишин та О. Сербенська дають таке визначення:

«Пароніми – слова дуже близькі за звучанням, але різні за значенням і написанням» [15, с. 9]. В енциклопедії «Українська мова» зазначено, що пароніми – слова, а також фразеологічні одиниці й синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій семантичній відмінності є дуже подібними за формою, унаслідок чого можуть сплутуватися у мовленні [67, с. 425]. До прикладу: *негода – незгода, промінь – племінь* тощо. О. Пономарів у статті «Культура слова: мовностилістичні поради» [57, с. 82] зазначає, що пароніми ніколи не можуть довільно заступати один одного без певних стилістичних настанов. Щоб уникнути помилок, треба глибше вивчати значення слів рідної мови, спираючись також на знання інших мов. Ця порада стосується не лише роботи в школі над паронімами, а й загалом опрацювання будь-якої теми з розділу «Лексикологія». Знання, які отримують учні, і навички, що розвиваються у них, є основою для формування компетентного мовця.

Здобувачі освіти, які вивчають поглиблено українську мову (філологічний напрям, профіль – українська філологія), у 10 класі засвоюють поняття мовної надмірності (багатослів'я, плеоназм, тавтологія).

Проблемі мовної надмірності присвячені наукові публікації С. Єрмоленко, Л. Калмикової, О. Книш, Н. Стратулат, В. Сухенко та ін. Наукове опрацювання понять мовної надмірності та мовної економії в лінгвістиці почалося в середині ХХ століття. Указані терміни були запозичені з теорії інформатики і пов'язані з машинним перекладом текстів з однієї мови на іншу. На сучасному етапі мовна надмірність й недостатність розглядаються неоднозначно. Мовознавці вивчають ці явища в усному й писемному мовленні, аналізують мовленнєві способи їх прояву.

Л. Калмикова [26] виокремлює різні типи надмірності, у тому числі багатослів'я (постійне нагадування зрозумілих істин), ляпалісиада (абсурдизм) (утвердження очевидних істин, що межує з абсурдом), плеоназм (надлишкове використання засобів передачі лексичного й граматичного змісту фрази), тавтологія (повторення спільнокореневих слів), повторення слів у висловленні. У профільній школі здобувачі освіти ознайомлюються з

явищами багатослів'я, плеоназму, тавтології.

На думку О. Селіванової, плеоназм – явище мовної системи й мовлення, репрезентоване надмірною кількістю граматичного та лексичного забезпечення змісту повідомлення [62, с. 466]. В. Коломійцева розглядає плеоназм як стилістичний зворот мови з однозначними, семантично близькими чи синонімічними словами, сполуками [30, с. 33]. У своєму дослідженні О. Книш зазначає: «Сутність цього явища полягає у присутності двох і більше знаків для передавання одного й того ж самого граматичного чи семантичного змісту в системі мови чи реалізованому мовленні» [29, с. 134].

Тавтологія є достатньо вивченим у лінгвістиці явищем, яке розглядається в розвідках С. Єрмоленко, О. Книш, З. Пахолок та ін. Якщо дві або більше словесні одиниці, які використовуються у фразі, мають однакову або еквівалентну семантику, це призводить до зайвості і повторення інформації. Такі конструкції можуть викликати певні логічні аномалії та впливати на ефективність сприйняття та розуміння. Оскільки тавтологія має вплив на комунікацію, її вивчення та розуміння є важливим завданням для лінгвістів та мовознавців.

Тавтологію розглядають як у семантичному, так і в логічному аспектах. На думку О. Книш, із семантичної точки зору деякі слова або фрази можуть мати однакову семантику [29]. Наприклад, українська мова має таку тавтологічну конструкцію як «білесенький сніг». У цьому випадку слова «білесенький» та «сніг» мають однакове значення, що призводить до повторення інформації. Логічний аспект тавтології визначає логічні аномалії, які виникають унаслідок використання тавтологічних конструкцій. Такі аномалії можуть впливати на розуміння та інтерпретацію мовних висловлень. Наприклад, у фразі *Я вийшов назовні на вулицю* слова *назовні* та *на вулицю* мають однакове значення, що може створити зайвість та неясність у висловлюванні.

З іншого боку, тавтологія може відігравати важливу роль у мовному виразі. Вона використовується для посилення певних аспектів повідомлення,

створення емоційного ефекту або зміни смислу висловлювання. Наприклад, у фразі *Вийшов на вулицю, на свіже повітря* повторення слова *на* акцентує увагу на факті виходу на вулицю та підкреслює значення свіжого повітря.

Програмою з української мови для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів [69, с. 156] визначено також вивчення в 10 класі таких аспектів: лексика української мови за походженням, лексика української мови за сферою використання й стилістичною диференціацією. Мовознавці ґрунтовно вивчили ці питання, адже дослідження походження слів дозволяє краще зрозуміти еволюцію мови та ключові моменти її розвитку. Н. Грипас, С. Караман, М. Плющ та інші науковці підтримують думку про те, що українська мова належить до східнослов'янської мовної групи, яка разом з південнослов'янською та західнослов'янською постала із спільнослов'янської (праслов'янської мови), а та – із індоєвропейської [28]. Цікавою є позиція І. Огієнка, який зазначає, що «поділ слов'янських мов на дві чи три групи безпідставний, бо тепер наука міцно встановила, що кожна мова – це окреме ціле, в собі самому самостійне. Поділ мов на групи завжди буде штучний, а значення має хіба тільки практичне, але не наукове» [48, с. 2].

Відповідно, українська мова складається з індоєвропейської, спільнослов'янської, східнослов'янської і власне української лексики. Значним пластом є також різноманітні запозичення, зокрема, запозичення з інших слов'янських, а також з неслов'янських мов. Вивчення запозичень у сучасній українській мові є актуальною та цікавою темою лінгвістичних досліджень. Запозичення є неодмінним складником будь-якої мови, оскільки вони відображають історичні, культурні та соціальні зв'язки між усіма народами та культурами. Українська мова – унікальний лінгвістичний об'єкт, який не уникає впливу запозичень, що містяться в її лексиці, граматиці та структурі загалом.

Однією з цих причин запозичень є культурний та технологічний обмін між країнами. У сучасному світі інформаційних технологій та глобалізації комунікація між народами стала більш інтенсивною. Так, англійська мова,

яка є міжнародним засобом комунікації, має значний вплив на українську мову через технічні, наукові та культурні терміни, що запозичуються для позначення нових понять та явищ.

З іншого боку, запозичення можуть спричиняти певні лінгвістичні та культурні виклики. Недоцільне використання запозичених слів може призвести до втрати специфічності української мови та загрожувати різноманіттю словникового складу.

Запозичення в українській мові також є предметом дискусії серед лінгвістів, письменників та громадськості. Дехто вважає, що запозичення збагачують мову й дають можливість точніше висловити нові ідеї, інші стурбовані, що мова може втратити автентичний характер.

Подамо кілька прикладів запозичень в українській мові, які можуть ілюструвати цей процес в сучасній українській мові:

1) *комп'ютер* – запозичення з англійської мови, це слово стало ключовим у технічному та інформаційному секторах;

2) *сайт* – запозичення з англійської мови, використовується для визначення вебсторінок;

3) *селфі* – запозичення з англійської мови, позначає окремий тип фотографії;

4) *емоція* – запозичення з французької мови, використовується для визначення психологічного стану особи.

Особливу групу серед запозичень становлять варваризми. Це іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що не стали загальноновживаними, не відповідають нормам даної мови, зберігаючи своє національно-конотативне забарвлення. Залежно від того, якого походження слово (зворот), розрізняють латинізми (з лат.), галліцизми (з франц.), германізми (з нім.), грецизми (з грец.), полонізми (з польсь.) [67].

Класифікація варваризмів може бути здійснена й за іншими критеріями. За походженням: екзотичні варваризми, тобто слова, поєднані з іншими мовами, що вказують на нові об'єкти, поняття або явища, яких не

існує в національній культурі, та кальки – лінгвістичні структури, що перекладаються з інших мов у дослівному чи близькому до дослівного значенні.

За видами відхилень від мовних норм О. Марценюк варваризми розподіляє на групи:

1) фонетичні варваризми – порушення фонетичної норми мови, спричинене некоректним вимовлянням слів, неправильною інтонацією й іншими артикуляційними помилками;

2) граматичні варваризми – використання граматичних норм;

3) лексичні варваризми – використання слів, які не відповідають національній мовній картині або мають негативний відтінок [36].

Вивчення тенденцій запозичень у сучасній українській мові є важливим завданням лінгвістики та культурології, що уможливорює дослідження впливу глобалізації, технологічного розвитку та культурного обміну на мовний ландшафт України. Важливо знайти баланс між збереженням національної мовної ідентичності та відкритості до нових культурних впливів, який би дозволив збагачувати мову, зберігаючи її особливості.

Розгляд лексики української мови з погляду її сфери використання є також важливим аспектом мовознавства. Відомі українські мовознавці досліджували цей напрям, аналізували, як лексичні одиниці адаптуються до різних контекстів та відрізняються різними комунікативними функціями.

В. Жайворонок є одним із ключових дослідників лексики за сферою використання. Його наукові дослідження присвячені вивченню термінологічної лексики різних галузей знань та спеціалізованого спілкування. У працях В. Жайворонка розглядається адаптація лексики до професійних потреб спілкування та виокремлення стилістичних особливостей у цих галузях [20].

Ще одним видатним українським мовознавцем, що досліджував лексику української мови за сферою використання, є О. Пономарів, який

вивчав вплив іноземних мов на формування термінологічної лексики, зокрема в медичній і науково-технічних сферах [57]. О. Пономарів акцентував увагу на процесах запозичення й трансформації лексичних одиниць у відповідних галузях знань.

Подаємо схему «Активна і пасивна лексика в сучасній українській мові», складену за підручником «Сучасна українська літературна мова» [28, с. 132–135].

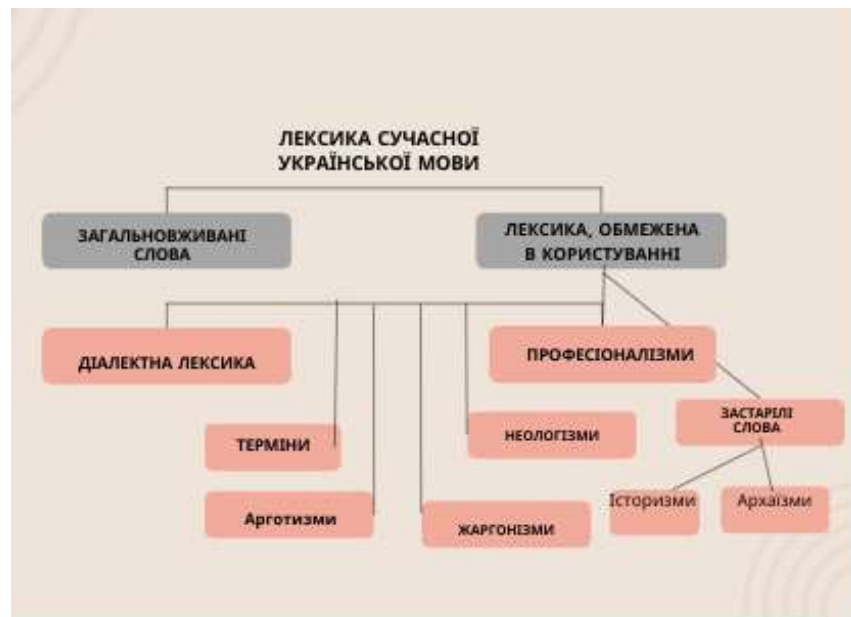

Рис. 1.1. Лексика сучасної української мови

Лексика сучасної української мови демонструє значну динаміку та постійне поповнення новими лексичними одиницями. Ця динаміка впливає на збагачення мови та її адаптацію до потреб сучасного суспільства. Однією з головних тенденцій є вплив глобалізації на українську лексику. На сучасному етапі українська мова активно запозичує слова й вирази з англійської мови, що впливає на важливість здійснення культурного й мовного обміну.

1.2. Характеристика мовленнєвої змістової лінії

Середня освіта в Україні перебуває на активному етапі оновлення. Це зумовлено змінами в суспільно-політичному житті і регламентовано Законом України «Про освіту» [21], Національною доктриною розвитку освіти в Україні XXI століття [45]. Українське суспільство потребує нових підходів

до навчання рідної мови, які мають бути спрямовані на формування мовної особистості, що є носієм мови, володіє лінгвістичними знаннями та високим рівнем комунікативних умінь і навичок і дбає про красу й розвиток мови. Засвоюючи мову, учні повинні пам'ятати, що саме рівень розвитку рідної мови віддзеркалює рівень того, як розвинена нація духовно. З огляду на це у 2020 році було затверджено Державний стандарт базової середньої освіти [18], який є основою для розроблення типових освітніх програм. Зазначимо, що Державний стандарт профільної середньої освіти ще не затверджено.

У Державному стандарті 2020 року наголошено, що навчання повинно ґрунтуватися на компетентнісному підході. Серед ключових компетентностей, що формуються в учнів, першою визначено вільне володіння державною мовою, тобто вміння «здійснювати комунікацію в усній та письмовій формі на основі знання функцій мови, ресурсів (лексики, граматики) і норм сучасної української літературної мови, типів мовної взаємодії, особливостей стилів мовлення інформаційних та художніх текстів, медіатекстів тощо; здобувати та опрацьовувати інформацію з різних (друкованих та цифрових, зокрема аудіовізуальних) джерел у різних освітніх галузях і контекстах, критично осмислювати її та використовувати для комунікації в усній та письмовій формі, для відстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей; відповідально, усвідомлюючи цінність української мови як мови взаємодії на всій території держави, використовувати мовні засоби для досягнення особистих і суспільних цілей у життєвих та навчальних ситуаціях, творчого самовираження» [18]. У цьому ж документі визначено вміння, що є наскрізними в усіх ключових компетентностях. Поміж них особливу увагу вчителя-філолога привертають уміння читати з розумінням, висловлювати власну думку в усній і письмовій формі, логічно обґрунтовувати позицію на рівні, що передбачає здатність висловлювати послідовні, несуперечливі, обґрунтовані міркування у вигляді суджень, що є виявом власного ставлення

до подій, явищ і процесів; презентувати та аргументувати рішення [18]. Ці та інші завдання, що стоять перед учителем, є надважливими в мовно-літературній освітній галузі.

У чинній програмі «Українська мова. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний рівень, профіль українська філологія» [69] освітній зміст предмета «Українська мова» структуровано. Він складається з п'яти взаємопов'язаних змістових ліній: лінгвістичної, мовленнєвої (комунікативної), мовної, соціокультурної й діяльнісної (або стратегічної).

Лінгвістична змістова лінія формує навички використання монографій діячів науки, культури; знайомить з методикою проведення та оформлення науково-дослідницьких робіт тощо.

Мовна змістова лінія містить перелік питань, обов'язкових для засвоєння теорії мови, що сприятиме формуванню системних знань про мову й на їхній основі життєво важливих умінь. Зазначено, що «провідними у вивченні мають бути семантичний і функціональний аспекти» [69, с. 139].

Мовленнєва змістова лінія забезпечує формування умінь і навичок, які є основою для предметної і ключових компетентностей. Реалізується мовленнєва лінія на всіх без винятку уроках, адже це є запорукою розвитку комунікативних умінь і навичок. Саме мовна і мовленнєва змістові лінії є обов'язковими для впровадження в навчальний процес.

В останні роки з'явилися методичні розвідки, у яких розглянуто можливість вивчення мови через мовлення, тобто через тексти. Учні аналізують тексти, які відносяться до різних типів і стилів. На основі аналізу здобувачі освіти під керівництвом учителя роблять висновки щодо окремих мовних явищ. Науковці, які відстоюють такий метод навчання лексикології, вважають, що навчати мови потрібно через мовлення, через роботу з текстами. У такому випадку вивчення мовних понять та правил не є самоціллю, це спосіб досягнення основної освітньої мети, яка визначається в сучасних чинних документах так: «Розвиток і соціалізація особистості учнів,

формування їхньої національної самосвідомості, загальної культури, світоглядних орієнтирів, екологічного стилю мислення і поведінки, творчих здібностей, дослідницьких і життєзабезпечувальних навичок, здатності до саморозвитку й самонавчання в умовах глобальних змін і викликів» [69, с. 11]. Лінгводидакт З. Бакум зазначає, що саме текстоцентричний принцип забезпечує відмову від автономного вивчення мовних явищ і сприяє органічній цілісності формування мовної, мовленнєвої, комунікативної та соціокультурної компетенцій учня [4].

Мовленнєва змістова лінія формує учнів як компетентних мовців, передбачає системну цілеспрямовану роботу на кожному уроці над збагаченням активного словника, засвоєнням мовленнєвих жанрів, формуванням навичок ефективної комунікації, набуттям досвіду розв'язання життєвих проблем засобами мови [69].

Розглянемо більш докладно реалізацію мовленнєвої змістової лінії під час вивчення української мови в профільних класах. Програма передбачає набуття учнями знань про мовлення: усне й писемне, діалогічне й монологічне; про особливості висловлювань, обумовлені їх комунікативними завданнями, ситуацією спілкування. Однак значну увагу в навчанні слід приділяти розвитку умінь здійснювати всі види мовленнєвої діяльності: слухання-розуміння (аудіювання), говоріння, читання, письмо.

В основу мовленнєвої лінії покладено принцип структурної систематичності, тобто поняття, уміння й навички у всіх видах мовленнєвої діяльності поступово поглиблюються й ускладнюються. У зв'язку з постійним зростанням потоку інформації й необхідністю швидко орієнтуватися в ній, чільне місце у формуванні мовленнєвих навичок посідає аудіювання. Наприклад, у 5 класі запропоновано здійснення аудіювання уривка з твору сучасної дитячої літератури, що містить однорідні члени речення, а потім передбачається робота з формулювання відповідей на запитання за змістом прослуханого уривка з використанням однорідних членів речення [69]. У профільній школі робота з аудіювання ускладнюється:

учні опрацьовують такі види аудіювання, як ознайомлювальне, вивчальне, критичне. Саме так формуються навички аналізувати інформацію, добирати ті елементи, яких потребують комунікативні завдання. У 10 класі формується рівень незалежного користувача, який орієнтується в лекції, аналізує теле- і радіопрограми, кінофільми тощо. Випускники ж профільних класів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) мають досягти сформованого рівня компетентного (автономного) користувача, тобто повинні навчитися розуміти мовлення, яке є тривалим, без особливих зусиль.

Не менш важливим є формування навичок читання мовчки, а також практичне ознайомлення з різновидами цього виду діяльності (ознайомлювальним, вивчальним, переглядовим). Метою такої роботи є формування умінь швидко читати тексти мовчки, розуміти зміст, основну думку, сприймати образні засоби текстів, що розглядаються. Формування навичок вдумливого читання текстів є важливим етапом у розвитку всіх мовленнєвих умінь. Більшість методистів погоджується з думкою, що розвинені навички читання створюють умови для переходу до інших способів використання тексту в процесі розвитку мовлення учнів, а саме: переказу, усного і письмового висловлення власних думок.

На кожному етапі навчання обов'язковим є створення монологічних висловлень, що є життєво необхідними навичками. Учні переказують готові тексти, наступним етапом є побудова своїх висловлень. Робота виконується самостійно або з опорою на різні матеріали, усно або письмово. Методисти стверджують, що на кожному уроці потрібно створювати ситуації, які спонукали б учнів до створення власних текстів. Здобувачі освіти, що опановують поглиблено українську мову, наприкінці навчання повинні вміти вільно аргументувати свою думку, висловлюватися щодо складних тем, робити логічні висновки й узагальнення.

Належну роботу на уроках української мови в профільній школі потрібно проводити задля формування навичок говоріння та створення діалогу, адже ці види мовленнєвої діяльності є домінуючими під час

комунікації. Зміст програми передбачає формування та розвиток умінь вести діалог. Ця робота виконується учнями самостійно або з опорою на різні допоміжні матеріали, запропоновані вчителем. Учитель може використовувати план, ключові словосполучення, речення, початок чи кінець майбутнього висловлення, малюнок чи низку ілюстрацій. Характер та кількість матеріалу, що використовується, залежить як від мети роботи, так і від рівня підготовленості здобувачів освіти.

Отже, відповідно до чинної програми пріоритетною є мовленнєва змістова лінія, спрямована на формування мовної особистості. Успішне формування мовленнєвих умінь можливе лише за умови систематичної та цілеспрямованої роботи, постійної уваги до всіх видів мовленнєвої діяльності та аспектів навчання.

1.3. Психологічні та психолінгвістичні чинники реалізації мовленнєвої змістової лінії

Мовленнєва діяльність особистості має тісний зв'язок з різноманітними сферами свідомості людини, адже мовлення є важливим чинником, що впливає як на розвиток окремої особистості, так і на розвиток суспільних відносин у цілому. Тому в останні десятиріччя почала активно розвиватися психолінгвістика – наука про взаємозв'язки мови і мислення, вплив мови на психічний розвиток людини, психологічну зумовленість мовних явищ, формування мовної свідомості, діяльність людини як мовної особистості [59, с. 3]. З'явилося достатньо наукових розвідок, присвячених психології мовлення. На думку Г. Калмикова, Л. Калмикової це пов'язано з тим, що «у психології мовлення тривалий час зберігалася тенденція вивчати мовлення тільки у тандемі з мисленням» [26, с. 4]. Теоретичні основи цих досліджень можна віднайти ще у працях В. фон Гумбольдта, І. Бодуена де Куртене, О. Потебні, Ф. де Сосюра й ін.

Мовлення є активним аспектом людської комунікації та взаємодії.

Успішна його реалізація передбачає не тільки вибір слів і структури фрази, а й, як уже зазначалося, врахування психологічних, зокрема й когнітивних, чинників, які впливають на сприйняття та розуміння інформації в процесі мовленнєвої комунікації.

Доведено, що когнітивні процеси (сприйняття, мислення, пам'ять) виконують важливу роль у формуванні мовленнєвих навичок. Мозок людини обробляє інформацію швидко, а тому важливо розуміти механізми вибору слів, щоб забезпечити точність комунікації. Означені чинники являють собою різноманітні психічні операції, а саме: сприйняття, увагу, пам'ять, мислення. Один із ключових аспектів цих процесів – оброблення інформації, що сприймається людиною. Це оброблення здійснюється на різних рівнях: від низькорівневих сенсорних процесів до вищих рівнів абстрактного мислення [26].

Однією з основних концепцій розумових процесів є модель когнітивних функцій, запропонована А. Бедделі та відома як «модель робочої пам'яті», де зазначено, що короткострокова пам'ять – це не пасивне місце зберігання інформації, а активна структура [79]. Ця модель до 2018 року складалася із трьох елементів (фонологічна петля, зорово-просторовий блокнот, центральний виконавчий елемент), а нещодавно науковець додав ще й четвертий елемент (епізодичний буфер). Найбільш докладно А. Бедделі разом із Г. Хітчем вивчили рівень фонологічної петлі. Саме на цьому рівні, з погляду дослідників, людина зберігає інформацію, яка має мовленнєву форму.

Процеси, які відбуваються під час запам'ятовування, мають велике значення для мовлення (формулювання, зберігання, розуміння тексту). Це може бути відстежено на рівні мозкової активності. Функціональні магнітно-резонансні дослідження доводять, що, наприклад, передня кора головного мозку може виявити особливу активність під час запам'ятовування слів, формулювання висловлювання, відтворення інформації.

Важливим є також процес генерації й оброблення інформації, процес

розв'язання певних задач, що має узагальнену назву мислення. Мислення – це психічний процес пошуків і відкриття суттєво нового, тобто процес опосередкування та узагальнення відображення дійсності під час її аналізу й синтезу, що виникає на основі практичної діяльності й досвіду [60]. Науковці зазначають, що мислення може бути творчим, критичним, аналітичним і таким, що включає різні стилі мислення. Це не єдина класифікація, якою користуються сучасні дослідники. Г. Васянович зазначає, наприклад, що розрізняють такі види мислення: наочно-дійове – ґрунтується переважно на вже набутому досвіді й використовує такі операції, як аналіз та абстракція; образне – застосування образів предметів, які засвоєні у минулому та запам'яталися; абстрактно-логічне – віддзеркалення фактів, зв'язків і закономірностей, які не відтворюються ані в наочно-дійовому, ані образному уявленні; розуміння усної або письмової мови – пізнання таких зв'язків між предметами і явищами, які вже подано джерелом інформації у системі понять, що віддзеркалюють ці зв'язки; мислення ймовірностями ґрунтується не на безпосередньому сприйнятті предметів, а на ступені ймовірності подій; інтуїтивне й дискурсивне мислення [10, с. 75]. Якщо людина може відповісти на запитання, але не аргументує свою позицію, то це ознака інтуїтивного мислення. Мовець, який грамотно й переконливо доводить свою думку, чітко усвідомлює почергові етапи на шляху до якоїсь думки чи переконання [10, с. 75], мислить дискурсивно. Саме цю форму мислення потрібно формувати у здобувачів освіти.

Науковці визначають також творче і відтворювальне мислення, тобто продуктивне й репродуктивне. Творче мислення є найвищою формою мислення, адже воно полягає в розв'язанні проблеми, що відбувається за допомогою мовлення. Саме вивчення мислення в контексті когнітивних процесів і у форматі поєднання мислення й мовлення відкриває можливості для розуміння того, як інформація обробляється мозком та використовується в різних мовленнєвих ситуаціях.

Науковці також виявляють чіткий зв'язок між мовленням людини та її

емоційним станом, який суттєво впливає на спосіб сприйняття, оброблення та створення інформації. Випускники профільної школи, які, за шкалою самооцінювання, повинні мати рівень компетентного (автономного) користувача [69, с. 144], під час створення усного чи письмового висловлення мають враховувати, що емоційний вплив може виявлятися в наступних аспектах: артикуляція, інтонація й ритм мовлення, вибір лексики, швидкість та зрозумілість висловлення.

Необхідно зупинитися також на періодизації розвитку дитини, зокрема мовленнєвого, яка подана в роботах В. Моргуна [42]:

- 1) вік немовляти – до 1 року;
- 2) раннє дитинство – 1–3 роки;
- 3) дошкільне (ігрове) дитинство – 3–6 років;
- 4) молодше шкільне дитинство – 6–9 років;
- 5) отрочество (підліток) – 9–14 років;
- 6) юність – 14–18 років.

На останньому етапі розвитку дитини формується новий вид провідної діяльності: професійне самовизначення, вибір життєвої позиції, становлення мовної особистості. І хоча мовленнєвий розвиток відбувається протягом усіх етапів розвитку дитини, саме профільна школа, особливо її філологічний напрям, позитивно впливає на функціонування мовленнєвого середовища особистості, під впливом якого формується мовна здатність, тобто «сукупність мовленнєвих навичок і мовленнєвих умінь» [26, с. 65].

Мовленнєві навички є спонтанним явищем, яке людина несвідомо переносить з одного мовного явища на інше. Це своєрідний фундамент формування мовленнєвих умінь, тобто мовленнєвих дій, «які здійснюються на основі мовних знань і способів дій (мовної діяльності), свідомого, довільного варіювання мовним матеріалом у процесі вибору і поєднання мовленнєвих операцій (навичок) відповідно до мети, ситуації, спілкування та співрозмовника, з яким відбувається комунікація. Тому мовленнєві вміння ще називають комунікативно-мовленнєвими вміннями. Вони завжди мають

творчий характер, потребуючи таких умінь: швидко орієнтуватися в умовах спілкування; планувати мовленнєве висловлювання; добирати необхідні мовні засоби, користуючись мовленнєвими навичками (мовленнєвим досвідом)» [26, с. 65]. Ці завдання розв'язуються в профільній школі через реалізацію мовленнєвої змістової лінії, яка формує мовленнєву компетентність здобувача освіти. Цей вид компетентності вивчає В. Зінченко. Науковиця характеризує її як здатність адекватно використовувати мовні засоби для побудови висловлювань і текстів відповідно до норм усного та писемного мовлення [22].

Профільна школа готує здобувача освіти до дорослого життя, формуючи навички ділового спілкування, ведення переписки, у тому числі офіційної, дискусійної діяльності тощо. Задля підвищення результативності цієї підготовки під час роботи на уроках у старшій школі рекомендується спиратися на компоненти мовленнєвої активності дітей і підлітків, які виокремлює в наукових розвідках Л. Калмикова. Це «швидкість мовленнєвих реакцій в діалозі; <...> швидкість і точність відбору слів, фразеології; швидкість і правильність розгортання синтаксичних конструкцій, тексту, композиції розповіді; активна практична реакція на вчинок або висловлювання інших людей» [26, с. 66].

Отже, мовлення є важливим аспектом людської комунікації. Успішна реалізація мовленнєвої складової ґрунтується на врахуванні психологічних і когнітивних чинників, а також на виборі слів і структури фрази.

Висновки до першого розділу

На основі вивчення наукової літератури з'ясовано, що навчання здобувачів освіти лексикології спирається на лінгвістичні засади, під якими розуміють позиції мовознавства, що стали основою теорії та практики вивчення лексикології в школі. Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що в сучасній лінгводидактиці напрацьовано значний

науковий ресурс для осмислення, узагальнення й упровадження в практику ефективних методів навчання лексикології, що уможливорює покращення комунікативних навичок учнів.

У роботі визначено сутність таких понять: лексикологія, семасіологія, полісемія, омоніми, синоніми, пароніми, мовна надмірність тощо. Зазначено, що в профільній школі розширено коло питань, які розглядаються в курсі вивчення лексикології, а саме: достатньо ґрунтовно вивчається лексика української мови за походженням, за сферою використання, за стилістичною диференціацією. Окреслено лінгвістичні засади, на яких побудовано вивчення вказаних тем у 10 та 11 класах (профіль – українська філологія).

Подано характеристику мовленнєвої змістової лінії, яка забезпечує формування мовної особистості. Виокремлено, що в основу мовленнєвої лінії покладено принцип структурної систематичності, тобто мовленнєвозначні поняття, уміння й навички поступово поглиблюються і ускладнюються. Реалізується вказана змістова лінія через формування та вдосконалення вмій і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі). Зважаючи на те, що на сучасному етапі розвитку соціуму зростають вимоги до культури мовлення індивіда, наголошено, що змістова мовленнєва лінія повинна реалізовуватися на всіх без винятку уроках, адже це є запорукою досягнення учнями профільної школи рівня компетентного користувача.

Доведено, що мовленнєва діяльність особистості має тісний зв'язок з різноманітними сферами свідомості людини. Мовлення є важливим чинником, що впливає як на розвиток окремої особистості, так і на розвиток суспільних відносин у цілому. З'ясовано, що когнітивні процеси (сприйняття, мислення, пам'ять) виконують важливу роль у формуванні мовленнєвих навичок.

Аналіз наукових джерел дає змогу зробити висновки про те, що мовленнєвий розвиток відбувається протягом усіх етапів розвитку особистості, однак профільна школа, особливо її філологічний напрям, позитивно впливає на функціонування мовленнєвого середовища, під впливом якого формується мовна здатність здобувачів освіти.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

2.1. Лінгводидактичні засади реалізації мовленнєвої змістової лінії в процесі навчання лексикології

У шкільній практиці робота над лексикою є систематичною та різнобічною: учні вивчають наукові відомості з лексикології; на різних етапах роботи за темою «Лексикологія» ознайомлюються зі значеннями слів, із їх походженням, уживаністю, сферою застосування та експресивно-стилістичним забарвленням. На основі засвоєних наукових знань проводиться цілеспрямована робота над збагаченням словника учнів і формуванням навичок умілого користування словом.

Лексикологія, з одного боку, має свою систему понять, а з іншого, пов'язана з такими розділами про мову, як орфографія, граматики, стилістика. Неможливо вивчати морфологію, засвоювати норми правопису і пунктуації, усвідомлювати зміст речень та аналізувати їх без розуміння значення слів, особливостей їх уживання. Через інтерес до лексики виховується інтерес до мови загалом. Робота над лексикою в школі має і загальноосвітнє, і практичне значення, а значить повинна ґрунтуватися на лінгводидактичних підходах, загальнодидактичних та специфічних принципах навчання.

У чинних документах зазначено, що результативними є такі підходи: особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний, когнітивно-комунікативний. Методисти (З. Бакум, Н. Голуб, І. Кучеренко) вважають, що ці підходи повинні доповнювати один одного, адже формування академічних, соціально-психологічних, соціокультурних та інших здібностей учнів забезпечує особистісно орієнтований підхід; ключові та предметні

компетентності формуються на основі компетентнісного підходу; діяльнісний сприяє розвитку умінь і навичок, які учень використовує в різних життєвих ситуаціях. У програмі ж для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям, профіль – українська мова) виокремлено такі підходи: особистісно орієнтований, компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, когнітивно-комунікативний, соціокультурний, текстоцентричний [69, с. 132].

Провідним у навчанні української мови в профільній школі визнано компетентнісний підхід, який формує як ключові компетентності, так і предметні, а саме: мовні, лінгвістичні, мовленнєві, комунікативні, лінгвокультурознавчу, дослідницьку, медіаосвітню тощо. При цьому в програмі для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) зазначено, що компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особистості успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні освіти [69, с. 132].

Українські науковці (Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, Л. Паращенко, О. Пошетун, О. Санченко, С. Трубачова) у своїх розвідках досліджують питання реалізації компетентнісного підходу. Вони доводять, що використання цього підходу в освіті, зокрема в профільній школі, забезпечує перехід від традиційного навчання, спрямованого лише на передачу інформації, до активного залучення учнів до навчальної діяльності. Основними принципами компетентнісного підходу є активне використання здобувачами освіти знань у практичних ситуаціях, розвиток критичного мислення, навичок співпраці та комунікації, а також постійна готовність до самоосвіти й саморозвитку. Цей підхід є важливим інструментом підготовки майбутнього випускника до життя в умовах постійних соціально-економічних і технологічних змін, адже розвиває навички аналізу,

проблемного мислення й творчого розв'язання завдань.

Компетентнісний підхід у навчанні української мови ґрунтується на ключових принципах, які сприяють розвитку мовленнєвих компетентностей учнів, їхньої здатності ефективно використовувати мову в різних ситуаціях:

- 1) інтегрованість (інтеграція різних аспектів мови й мовленнєвої компетентності в єдиний навчальний процес);
- 2) активність учнів, які навчаються, розв'язуючи комунікативні завдання й виконуючи творчі вправи;
- 3) критичне мислення, тобто стимулювання аналітичних навичок через аналіз текстів, рішення проблемних ситуацій та обговорення мовних явищ;
- 4) самостійність і саморозвиток (постійне підвищення мовної, мовленнєвої та інших компетентностей відповідно до власних потреб і інтересів).

Ці ключові принципи компетентнісного підходу в навчанні української мови в профільній школі створюють основу для того, щоб змістився акцент «зі знаннєвого на дієвий освітній результат» [69, с. 132].

Для організації ефективного й продуктивного навчання в профільній школі важливе значення має вибір принципів навчання, на які спирається вчитель. Важливість принципів навчання виявляється в таких аспектах: напрям навчання, вибір методів навчання, оцінка та контроль успішності діяльності здобувачів освіти.

Класифікація принципів навчання мови різноманітна. Так, лінгводидакт З. Бакум вважає за доцільне виокремити загальну систему принципів навчання, а саме: науковість, зв'язок теорії з практикою, систематичність і послідовність, свідомість й активність, наочність, ступінь міцності засвоєння знань, набуття вмінь та навичок, доступність навчання, урахування індивідуальних особливостей учнів, гуманізації та демократизації [4, с. 4]. О. Біляєв, Є. Голобородько, Є. Дмитровський, С. Караман, В. Масальський, М. Пентиліук, К. Плиско, О. Текучова, Л. Федоренко вивчали такі лінгводидактичні принципи: розвиток лексичних

та граматичних навичок, увага до виразних засобів мовлення, зіставлення писемної форми мовлення з усною, зв'язок вивчення мови з розвитком мислення.

К. Плиско пропонує авторську класифікацію принципів навчання: пізнавально-практична, комунікативна, функціонально-стилістична спрямованості навчання мови; структурна цілісність вивчення предмету; вивчення мовних явищ у єдності форми і змісту; вивчення мови в різноманітних зв'язках; активізація взаємовпливу навчання мови й розвитку мислення та мовлення [53].

Лінгводидакт М. Пентилюк висловлює свою позицію щодо системи принципів навчання мови [40, с. 47], виокремлюючи загальнодидактичні принципи навчання української мови, серед яких традиційні (науковість, систематичність, послідовність, наступність, перспективність, зв'язок теорії з практикою, наочність, доступність, зв'язок навчання з вихованням); сучасні (гуманізація, гуманітаризація, єдність національного й загальнолюдського, розвивальний характер навчання, співтворчість, індивідуалізація і диференціація, оптимізація); лінгводидактичні, що складаються із загальнометодичних (взаємозалежність мови і мислення, екстралінгвістичний, функціональний, міжпредметний та внутрішньопредметний зв'язок, зв'язок навчання двох (кількох) мов, нормативно-стилістичний, історичний, взаємозалежність усного і писемного мовлення) та специфічні (рівневі), а саме: зв'язок вивчення мови з мовленнєвою діяльністю, вивчення мови на синтаксичній основі, зв'язок навчання пунктуації та виразного читання, зіставлення звуків і букв, лексико-синтаксичний, структурно-семантичний, структурно-словотвірний, парадигматичний, інтонаційний. З огляду на тему магістерської роботи, беремо за основу класифікацію М. Пентилюк, звертаючи особливу увагу на специфічні (рівневі) принципи навчання.

Способами реалізації мети і змісту освіти є методи. Погляди різних науковців на визначення типів методів не є однотайними. В. Онищук,

Л. Тимчишин, І. Федоренко за основу типології методів взяли дидактичні функції. Це інформаційно-рецептивний, ілюстративно-наочний, комунікативно-творчий, пізнавально-рефлексивний, системно-структурний, операційно-конструктивний, контрольо-корекційний методи [72, с. 23–24].

О. Біляєв, С. Караман, В. Мельничайко, М. Пентилюк розподіляють методи на групи з урахуванням способу взаємодії вчителя і учнів: усне пояснення вчителя, бесіда, робота з підручником, метод вправ, спостереження над мовними явищами. К. Плиско аналізує методи, ураховуючи системний підхід у навчанні. Це методи проблемно-розвивального навчання, а саме: інформаційно-рецептивний, спонукально-репродуктивний, стимулюючо-пошуковий, спонукально-пошуковий, проблемний [53].

Це далеко не всі класифікації методів, але поміж такого різноманіття цікавим є погляд О. Пометун, яка розмежовує активні й інтерактивні методи навчання. Дослідниця наголошує: «У свідомість українських вчителів поступово через публікації останнього часу і через систему додаткової освіти закладається думка, що саме активні й інтерактивні методи навчання створюють необхідні умови як для становлення і розвитку компетентностей учнів, так і для розвитку й виховання особистості активних громадян з відповідною системою цінностей» [55, с. 11].

Якщо розглядати конкретно методи навчання української мови, то в цьому аспекті підтримуємо систему, розроблену О. Кучерук [34, с. 103]. Ця типологія є однією із найбільш упорядкованих і подана у вигляді таблиці, до якої уналежнено групи загальнологічних, загальнопедагогічних і специфічних методів. Оберемо серед них ті, що є, на наш погляд, найбільш ефективними в процесі реалізації мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології. Це інтерактивний метод, мовні вправи, пізнавальні, комунікативні, творчі завдання, редагування. При цьому враховуємо позицію З. Бакум та інших методистів, які наголошують на текстоцентризмі, тобто на необхідності роботи з текстами різних типів та стилів, адже аналіз текстів дає

можливість формувати комунікативну компетентність [4]. Зазначимо, що на практиці вчителі інтегрують методи різних груп, утворюючи неординарні методи навчання, які забезпечують оптимальні шляхи досягнення навчальної мети.

Елементами методу є прийоми навчання. На уроках навчання лексикології лінгводидакти вважають доречними такі традиційні прийоми: лінгвістичний, лексичний, лексико-стилістичний, риторичний аналізи тексту, семантизація мовних одиниць, прийоми пояснення значень нових слів, диференціація лексичних явищ, конструювання висловлень, словникова робота, редагування. Ефективним є поєднання традиційних прийомів навчання з інноваційними, у такому випадку вони здатні забезпечувати якісне засвоєння матеріалу, формувати мовну особистість [53, 55].

Особлива роль у навчанні лексикології належить мовним вправам, адже саме вправи розвивають уміння, здібності, навички, зокрема й мовленнєві. О. Кучерук вважає, що вправи є практичним способом навчання, що являє собою спеціальне завдання для багаторазового використання (повторення) учнями певних операційних дій з метою їх засвоєння, формування вмінь і навичок, закріплення знань [34, с. 146]. З. Бакум у своїх роботах зазначає, що в питанні розроблення системи вправ відсутній єдиний критерій класифікації, унаслідок чого науковці виокремлюють різноманітні типи вправ [3].

Деякі вчені (І. Рахманов, Ю. Пассов, М. Успенський та ін.) класифікують вправи за рівнем засвоєння знань (репродуктивні, конструктивні, аналітичні, творчі). Інша кваліфікація спирається на дидактичну мету, яку ставить перед собою вчитель, на ступінь самостійності і творчості здобувача освіти. З огляду на необхідність реалізації мовленнєвої змістової лінії, цікавою є класифікація, розроблена В. Мельничайком і спрямована на аналіз характеру мовленнєвих операцій (членування мовленнєвого потоку на структурні елементи, завершення побудови мовних одиниць, розширення і згортання висловлень, заміна окремих елементів,

перебудова і побудова мовних одиниць) [38].

Заслуговує на увагу класифікація М. Пентилюк і Т. Окуневич, які виокремлюють такі лексичні вправи: завдання на запам'ятовування слів; формування сполучень, слів, речень; підготовленого мовлення; вправи на лексичний і лексико-стилістичний аналіз; словникові вправи; ситуативні; творчі [39, 40]. Лексичні вправи повинні виконуватися постійно на уроках навчання не лише лексикології, а й під час опрацювання інших мовних тем, адже за вимогами чинної програми з української мови збагачення словникового запасу та граматичної будови усного й писемного мовлення повинно здійснюватися систематично й на кожному уроці.

Отже, ефективними серед інших підходів до навчання ми вважаємо особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний підходи. Вони повинні доповнювати один одного з метою реалізації мовленнєвої змістової лінії на уроках лексикології. Саме ця мета визначає ефективність впровадження в практику інтерактивного методу, мовних вправ, пізнавальних, комунікативних, творчих завдання, редагування тексту тощо.

2.2. Аналіз навчально-методичного забезпечення в контексті дослідження

В умовах реформування загальноосвітньої школи України актуальним є створення якісної системи вивчення української мови як державної і рідної. Для повноцінного функціонування цієї системи розробляються нові програми і підручники, які віддзеркалюють методичні новації, що з'явилися останнім часом у педагогічній науці та практиці вчителів.

Чинною є програма української мови для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям, профіль – українська філологія). Ця програма створена на основі Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 року № 1392. Програма

орієнтована також на такі документи: Державний стандарт початкової загальної освіти, Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи, програми з української мови для навчальних закладів з українською мовою навчання. Документ відповідає Концепції профільного навчання в старшій школі (наказ Міністерства освіти і науки України від 21.10.2013 р. № 1456), положенням Концепції «Нова українська школа» (2016 р.), Типовому навчальному плану для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (проект, 2017 р.) [69]. Авторським колективом програми є Т. Груба, Л. Мацько, О. Семенов, Т. Симоненко.

У програмі зазначено, що метою профільного навчання української мови (філологічний напрям, профіль – українська філологія) (далі – профільного навчання) полягає у формуванні інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатої мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), відзначається активною громадянською позицією, готовністю до подальшого професійно орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та дієво їх реалізувати [69, с. 130].

Серед завдань, виокремлених у програмі, названо ті, які пов'язані з формуванням у здобувачів освіти мовленнєвої, комунікативної компетентностей, що досягається через поглиблення знань про стилістичну систему української мови, засвоєння норм мовленнєвої поведінки тощо [69, с. 130].

Зміст програми враховує тісний взаємозв'язок лінгвістичної, мовної, мовленнєвої (комунікативної), соціокультурної, діяльнісної (стратегічної) ліній [69, с. 139]. Серед зазначених змістових ліній особливу увагу потрібно приділяти саме мовленнєвій лінії, адже вона формує мовленнєво-мислительні здібності та навички учнів, у тому числі вміння «обґрунтовувати власну

позицію з наведенням системи аргументів; відповідно до поставленої мети здійснювати цілеспрямований пошук інформації у джерелах різного типу і критично оцінювати її достовірність <...> володіти основними видами публічних виступів» [69, с. 139].

У програмі, що аналізується, визначено рівні навчально-пізнавальної діяльності, які відображають саме завдання мовленнєвої змістової лінії. У документі визначено рівні оцінювання (самооцінювання) учнів щодо усного й писемного мовлення, якісних аспектів усного мовлення. У 10 класі формується рівень незалежного користувача, а в 11 – рівень компетентного (автономного) користувача. Це своєрідний зразок, на який мають орієнтуватися як вчителі, так і учні.

Аналізуючи шкільний курс лексикології, зазначимо, що він передбачає такі етапи: пропедевтичний (1–4 класи); етап систематичного вивчення, розгляд лексичних явищ (5–6 класи); вивчення лексикології та фразеології під час вивчення та опрацювання інших розділів (7–9 класи); функціонально-стилістичний етап (10–11 класи).

Необхідно зауважити, що лексикологія посідає науково обґрунтоване місце у структурі вивчення мови: вона засвоюється перед морфемікою, морфологією і синтаксисом. У базовій школі розгляд лексикології ґрунтується на вивченні слова як одиниці мови, вводяться наукові терміни, які не розглядаються в початковій школі (групи слів за походженням, активна і пасивна лексика, групи слів за вживанням, фразеологізми). У методичній літературі зазначено, що послідовність засвоєння лексичних понять, яка пропонується програмами, загалом узгоджується з науковими уявленнями сучасної лексикології.

Магістерська робота присвячена вивченню питання реалізації мовленнєвої змістової лінії в процесі навчання лексикології в профільній школі, а тому приділимо увагу саме цьому етапу. Кількість годин, рекомендованих для вивчення теми в 10 класі, становить 10. У програмі вказано, що на уроках розглядаються такі поняття: слово як основна одиниця

мови, системні відношення в лексиці української мови, однозначні й багатозначні слова, пряме й переносне значення слів, лексичні норми, типи словників та їхнє використання, синоніми, антоніми, омоніми, пароніми. Розглядається також лексика української мови з погляду її походження та сфери використання й стилістичної диференціації. Проводиться ґрунтовне повторення відомостей з розділу «Лексикологія», але здобувачі освіти опановують й нові для них лексичні явища, наприклад, розглядають семасіологію, види омонімів, пароніми, мовну надмірність і мовну недостатність, кальки, варваризми, старослов'янізми, лінгвокультурами, етнографізми, сленг, екзотизми, пуризми, канцеляризми, штампи тощо. У 11 класі не відведено окремих уроків для опрацювання теми «Лексикологія», але передбачено повторення теми на етапі підготовки до державної атестації, узагальнення й систематизації найважливіших відомостей з української мови [69, с. 175].

Зазначено, що учні 10 класу повинні розуміти сутність понять, визначати роль лексичних одиниць і доречно їх використовувати у власному мовленні, виявляти лексичні помилки як у готових текстах, так і в створених, уміти з'ясовувати значення слів самостійно і, спираючись на тлумачний словник, визначати те значення слова, яке вжите в тексті. Учні закріплюють навички добору омонімів, синонімів, антонімів, паронімів, запозичених слів, неологізмів; формується навичка роботи із різними типами словників. У цьому контексті в програмі ґрунтовно проаналізовано очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів, а саме: когнітивну (знаннєву), праксеологічну (діяльнісну), аксіологічну (ціннісну), інтерактивну (поведінкову) складові [69].

Загалом, робота з лексикою української мови в профільній школі провадиться впродовж вивчення всього курсу мови, що забезпечує реалізацію мовленнєвої змістової лінії. У програмі зазначено, що синхронізація мовної та мовленнєвої змістових ліній виявляється у виконанні учнями різних видів усних і письмових робіт з метою використання

виучуваного теоретичного матеріалу [69].

Мовленнєва змістова лінія подана в програмі. Окреслено зміст навчального матеріалу (загальні відомості про стилістику і культуру мовлення; опрацювання ознак, особливостей жанрів розмовного стилю (8 годин), наукового стилю (10 годин) в 10 класі; офіційно-ділового стилю (14 годин), художнього стилю (15 годин), публіцистичного стилю (14 годин), конфесійного (2 години) і епістолярного (2 години) стилів, техніки підготовки ораторського виступу (12 годин) в 11 класі. Реалізується мовленнєва змістова лінія в профільній школі через проведення таких видів робіт: аудіювання (ознайомлювальне, вивчальне, критичне), читання мовчки текстів різного характеру, відтворення готових текстів (перекази різних видів), створення власних висловлювань монологічного і діалогічного характеру.

У роботі аналізуємо реалізацію мовленнєвої змістової лінії в процесі навчання лексикології на матеріалі підручників української мови для 10 класу (підручник С. Карамана, О. Горошкіної, О. Караман, Л. Попової [27] та підручник А. Ворон, В. Солопенка [11]).

Підручник української мови для 10 класу (профільний рівень) (автори С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова) видано у 2018 році. Розділи «Фонетика», «Орфоепія», «Орфографія», «Лексикологія», «Фразеологія», «Морфеміка і словотвір», «Морфологія» розглядаються в поєднанні з культурою мовлення, риторикою й стилістикою. Автори виділяють такі наскрізні рубрики: «Мовне портфоліо», «Буду я навчатись мови золотої», «Практикум», «Спілкування», «Як правильно?» тощо.

Авторський колектив у вступі зазначає, що інноваційною прикметою підручника є задіяння в його змісті «хмарних технологій», спрямованих на вироблення умінь самостійно працювати з інтернетними ресурсами [27].

На початку вивчення теми «Лексикологія» у рубриці «Мовне портфоліо» надано випереджальне творче завдання у вигляді проєкту. Дев'ять параграфів підручника присвячено роботі над цією темою. Після

теоретичної частини подано завдання практичного характеру, тобто мовні вправи, у яких потрібно опрацювати певний практичний матеріал, проаналізувати лексичні явища тощо. Наприклад, у параграфі «Слово як основна одиниця мови. Семасіологія як учення про значення слів і виразів» пропонується проаналізувати висловлювання науковців (вправа 218), самостійно визначити лексичне значення слів (вправа 219), опрацювати тексти прозового та віршованого характеру (вправи 220, 221), провести лексичну роботу (вправи 222, 223). Окрім того, подана рубрика «Спілкування», яка реалізує мовленнєву змістову лінію при вивченні вказаної теми. Наприкінці параграфа наводяться питання для самоперевірки [27, с. 86–88]. Пропонуються тексти патріотичного та здоров'єзберігаючого змісту. Автори підручника справедливо вважають за доцільне подавати цитати, які ілюструють розглянутий матеріал.

У параграфі 35 підручника розглянуто лексику української мови за походженням і власне українську лексику. Тут доречно подані схема та таблиці, що дозволяє учням структурувати теоретичні відомості й спиратися на зорову пам'ять [27, с. 95–96]. Зазначимо, що певний матеріал супроводжується ілюстраціями [27, с. 100, 104], але ілюстративного матеріалу загалом у підручнику небагато.

Упродовж вивчення теми «Лексикологія» учням та ученицям пропонуються такі види роботи: дослідження слів, робота з текстами, творчі завдання, у тому числі й ситуативні. Це дозволяє формувати у здобувачів освіти важливі мовленнєво-комунікативні навички. Приклади завдань, які уможливають реалізацію мовленнєвої змістової лінії: складіть речення з поданими паронімами; поясніть значення словосполучень іноземцям; замініть перифрази синонімами; доберіть ряди синонімів-евфемізмів до поданих слів; підготуйте виступ з певної теми; прокоментуйте висловлену думку; умотивуйте доречність вживання певних слів у тексті; висловіть власні міркування з порушеної проблеми; знайдіть у текстах ЗМІ речення зі штампами тощо [27, с. 86–109].

Як уже було зазначено, у програмі з української мови для 10 класу (профіль – українська філологія) окремо подана характеристика мовленнєвої змістової лінії, названі рекомендовані види мовленнєвої діяльності. Ці види відображені в підручнику, аналіз якого проводиться. У ньому окремо подано розділ «Мовленнєве спілкування. Стилїстика і культура мовлення», який складається з 25 тем. Авторами підручника пропонується, наприклад, створити виступ на зборах, семінарах, конференціях; доповідь у науковому стилі; статтю в газету на морально-етичну, професійну тему тощо. Матеріал розрахований на сприймання чужого мовлення, відтворення готового тексту, створення власних висловлень [27, с. 215–269].

Наприклад, тема 23 «Дискусійне мовлення. Дебати як форма форма дискусій» у підручнику розглядається так: подані теоретичні відомості; запропоновано здобувачам освіти висловити власні думки щодо правил ведення дискусії, ознайомитися з порадами стосовно цього питання, виконати ситуативне завдання, об'єднатися в команди й познайомитися з правилами ведення дебатів (вправи 733–735) [27, с. 264, 265]. У зв'язку з тим, що мотивація учнів щодо вивчення української мови в класах філологічного профілю, значно вища, ніж у здобувачів освіти, які опановують інші профілі, автори підручника вважають за доцільне створювати сприятливі умови для реалізації здібностей учнів через упровадження творчих вправ, дослідницьких і пошукових завдань, використання лінгвістичних ігор, проведення мовних спостережень тощо.

Проаналізуємо підручник української мови для 10 класу, авторами якого є А. Ворон, В. Солопенко [11]. Підручник надруковано у 2018 році. Він має різноманітні рубрики, зокрема такі: «Зауважте!», «Ваш коментар», «Ваш конспект», «Як парость виноградної лози, плекайте мову», «Культура спілкування». На початку кожного параграфу подано запитання-проблема й вправа-дослідження, робота над якими допомагає здобувачеві освіти актуалізувати вивчений матеріал та налаштуватися на сприйняття нової інформації. Підручник добре ілюстрований, має QR-коди, за допомогою яких

учні можуть звернутися до зразків мовних розборів, виконати тестові завдання, написати аудіодиктанти.

Тему «Лексикологія» у підручнику, що аналізується, подано після тем «Фонетика української мови як учення про її звукову систему», «Українська орфоепія як учення про систему загальноприйнятих правил української літературної вимови», «Українська графіка. Українська орфографія як учення про систему загальноприйнятих правил написання слів». У кінці підручника міститься короткий тлумачний словник [11, с. 282].

Реалізація мовленнєвої змістової лінії відбувається через добір текстового матеріалу до завдань, які поступово ускладнюються: пошук та аналіз мовного явища – робота зі словами – робота з реченнями – опрацювання тексту – творча робота. Різноманітні рубрики, назвою яких є висловлення відомих поетів, мотивують здобувачів освіти на самостійну роботу з мовними явищами, але ситуативні завдання та робота в парах або в групах

у розділі «Лексикологія» подані обмежено. Проаналізуємо один із параграфів підручника – «Активний і пасивний запас лексики». Запитанням-проблемою до цього параграфа є фраза «Чому деякі слова виходять з активного вжитку?». Наступна вправа поєднує мовний лінгвістичний матеріал з мовленнєвою діяльністю: пропонується робота з текстом, до якого учні добирають заголовок, визначаючи тему й основну думку висловлювання. Після блоку теоретичного матеріалу в рубриці «Ваш коментар» здобувачі освіти опрацьовують таблицю та, спираючись на неї, готують усну розповідь про неологізми, історизми, архаїзми. Наступні вправи ґрунтуються на роботі з окремими реченнями й аналізом поетичного тексту. На підсумковому етапі роботи над темою учням пропонується створити власні неологізми, пов'язані з комп'ютерними іграми (рубрика «Уява охоплює світ») [11, с. 157]. Виконання завдань, які наявні в кожному параграфі підручника, дозволяє учням опанувати різні стратегії мовленнєвої діяльності.

У підручнику відображені як лінгвістична й мовна змістові лінії, так і

мовленнєва. З погляду лінгводидактів, це відповідає концепції сучасних підручників для профільного навчання, адже відбувається зміщення акцентів з навчання граматики на формування мовленнєвих і комунікативних компетентностей.

На відміну від підручника авторів С. Карамана, О. Горошкіної, О. Караман, Л. Попової, у підручнику А. Ворон і В. Солопенка запропоновано для опрацювання 20 тем, спрямованих на розвиток мовленнєвих навичок, але ці теми винесені не в окремий розділ, а розглядаються після лінгвістичних. Наприклад, у розділі «Колоритно-стильові різновиди мовлення» подано теоретичний матеріал (мовлення як характеристика особистості, емоційно нейтральне і експресивне мовлення, види експресивного мовлення), учні мають можливість опрацювати таблицю «Колоритно-стильові різновиди мовлення», в якій розглядаються мовні особливості цих різновидів й наводяться приклади висловлювань. Зазначимо, що кількість вправ для роботи під керівництвом учителя та для самостійної роботи в цьому і в деяких інших параграфах, які спрямовані на розвиток мовленнєвої і комунікативної компетентностей, не завжди достатня для формування у здобувачів освіти рівня незалежного користувача.

Загалом, підручники української мови для 10 класу закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) відповідають чинній програмі, реалізують загальнонаукові принципи. У підручниках відображено як лінгвістичну, мовну, так і мовленнєву змістові лінії. Матеріал побудований на мовленнєвій основі, що сприяє удосконаленню комунікативних умінь учнів, розширенню ерудиції, розвитку творчих здібностей здобувачів освіти. Вправи й завдання, які пропонуються в підручниках, що піддані аналізу, передбачають активну мовну практику учнів, формування у них на основі мовних знань навичок користування засобами мови в різноманітних життєвих ситуаціях.

2.3. Стан реалізації мовленнєвої змістової лінії в 10 класі

Задля виявлення рівня сформованості мовленнєвої компетентності у здобувачів освіти в профільній школі під час вивчення лексикології використано такі методи: анкетування вчителів і учнів, бесіди, спостереження за освітнім процесом, діагностування учнів й учениць 10–Б класу Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради. Дослідження проводилося відповідно до етичних стандартів, із збереженням конфіденційності та за згодою учасників.

Серед учителів української мови вказаного закладу проведено анкетування, яке визначило стан володіння педагогами теоретичними знаннями й практичними методами щодо реалізації мовленнєвої змістової лінії під час вивчення лексикології (Додаток А).

Завданнями анкетування є:

- 1) проаналізувати реалізацію мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології в профільній школі (10 клас);
- 2) визначити рівень актуальності означеної проблеми в закладі загальної середньої освіти;
- 3) з'ясувати розуміння вчителями української мови понять «мовленнєва змістова лінія», «мовленнєва компетентність»;
- 4) виявити рівень володіння вчителями української мови теоретичними і практичними навичками під час навчання лексикології;
- 5) з'ясувати рівень мовленнєвої компетентності учнів профільної школи (українська філологія).

В анкетуванні взяли участь 6 педагогів Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради. Результати анкетування продемонстрували розуміння вчителями поняття «мовленнєва змістова лінія», «мовленнєва компетентність»; уможливили виокремлення технологій, методів, прийомів, які застосовуються педагогами на уроках навчання лексикології; визначили теми, які викликають утруднення в учнів 10 класу

під час вивчення лексикології.

Аналіз відповідей респондентів свідчить про те, що 67 % учителів правильно розуміють зміст понять «мовленнєва змістова лінія», «мовленнєва компетентність», проте дехто з них неправильно тлумачить ці поняття, плутаючи компетентність зі змістовою лінією.

Найпоширенішими методами, що використовують педагоги на уроках навчання лексикології в профільних класах, за результатами анкетування, виявилися метод роботи з підручником чи іншими довідковими джерелами (100 % респондентів обрали цей метод), метод мовних вправ (83 %), метод бесіди (83 %), метод спостереження й аналізу мовних явищ (50 %).

Відповідаючи на питання щодо шляхів реалізації мовленнєвої змістової лінії, педагоги виокремили види навчально-пізнавальної діяльності учнів:

- 1) сприйняття, аналіз та зіставлення мовних явищ і фактів (50 % респондентів);
- 2) продукування усних і писемних монологічних і діалогічних висловлень (83 %);
- 3) проведення бесід, дискусій, дебатів, відеоконференцій (50 %);
- 4) створення рефератів, тез, рецензій, доповідей на різноманітні теми, зокрема лінгвістичні, морально-етичні, суспільні (33 %);
- 5) редагування текстів (67 %);
- 6) виразне читання текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення (83 %).

Педагоги аналізували труднощі, на які натрапляють здобувачі освіти під час навчання лексикології в профільній школі. Серед труднощів більшість учителів виокремили такі: семасіологія як учення про значення слів і виразів, уживання слова відповідно до його лексичного значення, розуміння й уживання діалектних і застарілих слів (історизмів, архаїзмів).

Результати анкетування дозволяють зробити такі висновки: учителі-філологи загалом розуміють зміст поняття «мовленнєва змістова лінія», усвідомлюють основні шляхи її реалізації під час навчання лексикології,

використовують результативні методи навчання, але недостатню увагу приділяють ефективному використанню методів інтерактивних технологій, проєктної технології, технології розвитку критичного мислення через читання і письмо тощо.

Задля виявлення рівня сформованості мовленнєвої, комунікативної компетентностей учнів 10 класів у процесі навчання лексикології проведено анкетування вчителів і здобувачів освіти. Для опрацювання надані обом групам респондентів аналогічні питання (Додатки Б, В). В опитуванні взяло участь 6 учителів та 25 учнів 10-Б класу (профіль – українська філологія) Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради. Запропоновано заповнити таблицю, у якій за допомогою літер визначається рівень сформованості умінь учнів: А – сформовані, Б – частково сформовані, В – не сформовані. На Рис. 2.1 подано діаграму сформованості мовленнєвої компетентності учнів, рівень яких визначали вчителі. На Рис. 2.2 подана діаграма, що демонструє відповіді учнів 10 класів.

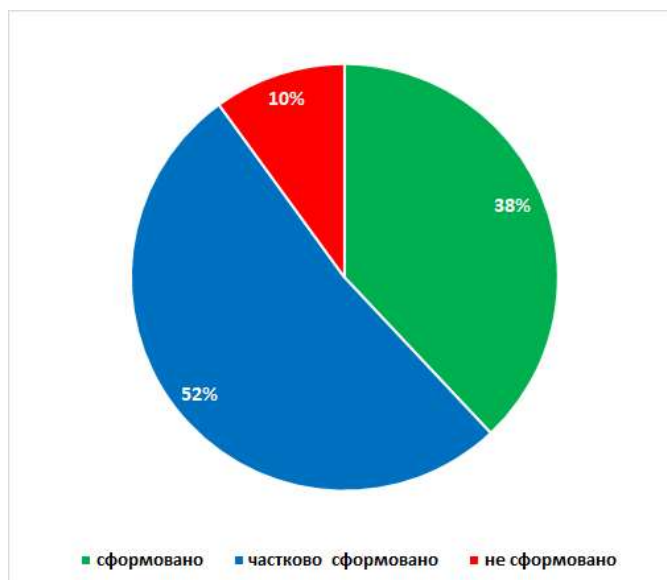

Рис. 2.1. Результати анкетування вчителів

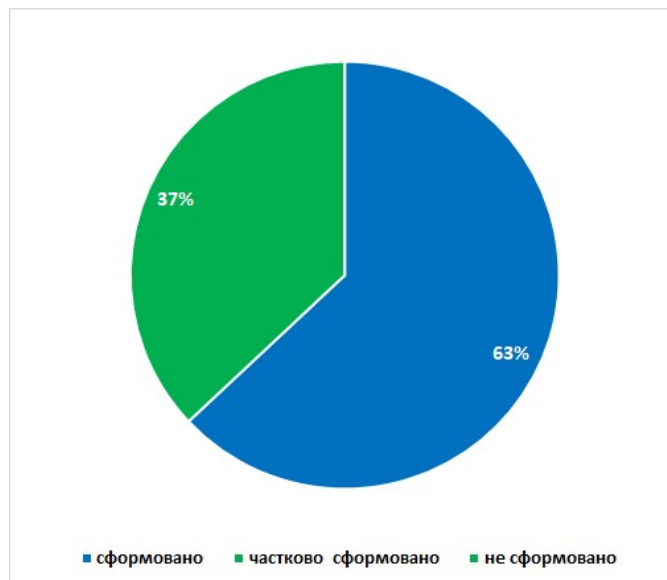

Рис. 2.1. Результати анкетування учнів

Відповіді вчителів засвідчують, що мовленнєва компетентність сформована на високому рівні у 38 % учнів, сформована частково у 52 %, не сформована у 10 % здобувачів освіти. Аналіз відповідей учнів на питання цієї ж анкети дав такі результати: сформовано мовленнєву компетентність у 63 % респондентів, частково сформовано у 37 %, не сформовано – 0 %. Певна різниця у результатах пов'язана, у першу чергу, з психологічними особливостями підліткового віку, до якого відносяться учні 10 класу.

Серед учнів 10–Б класу проведено діагностування у вигляді тестів та роботи з текстами, за допомогою яких була здійснена оцінка рівня сформованості мовленнєвих навичок у здобувачів освіти (профіль – українська філологія) (Додаток Г).

Тестові завдання передбачали 4 варіанти відповідей, із яких лише один є правильним. За кожен правильну відповідь у тестуванні нараховувалося по 1 балу. Робота з текстами складалася з 3 тестових завдань (по 1 балу за правильну відповідь) і 3 завдань, які передбачають відкриті відповіді на питання (максимальна кількість балів за кожне завдання – 3 бали за кожне правильно виконане завдання, при цьому враховувалися повнота відповіді (1 бал), креативність (1 бал), грамотність (1 бал). Загальна кількість балів – 24. Учні, що набрали 20–24 бали, відносили під час аналізу результатів до

тих, у кого сформована мовленнєва компетентність на високому рівні. Здобувачі освіти, які виконали завдання на 0–6 балів, характеризуються загальним початковим рівнем сформованості мовленнєвої компетентності, тобто мають елементарний (початковий рівень) особистісно-мовленнєвої діяльності. Усі інші здобувачі освіти, які отримали 7–19 балів, розділено на такі групи: мають середній рівень сформованості мовленнєвих умінь і навичок, тобто припускаються достатньо великої кількості помилок під час роботи з лексичним матеріалом або в роботі з текстами, ті, хто виконав завдання, набравши 7–12 балів; достатній рівень співвідносився з 13–19 балами (учні загалом мають комунікативно-діяльнісні навички, припускаючись у мовленні незначної кількості помилок). Тестові завдання, тексти та завдання до них були відібрані з тих завдань, що пропонувалися на різних сесіях зовнішнього незалежного оцінювання з української мови і перебувають у вільному доступі в мережі «Інтернет». Результати діагностування подано на Рис. 2.3.

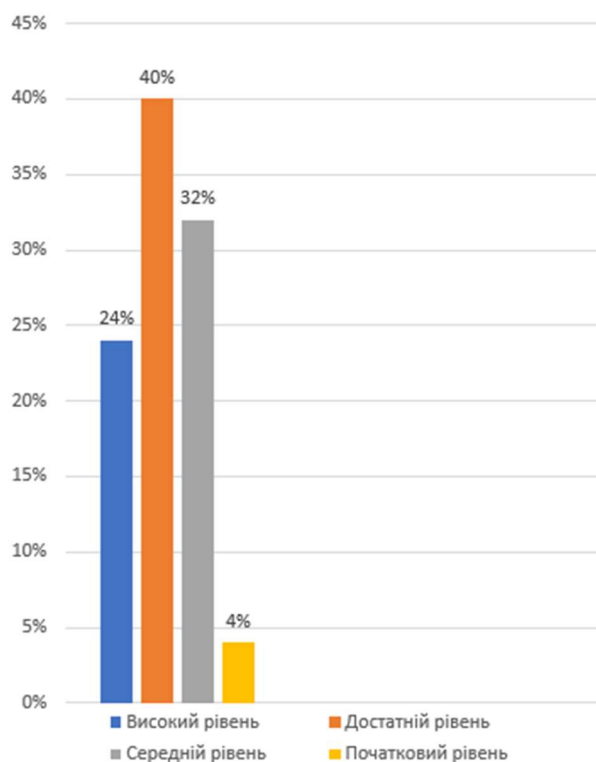

Рис. 2.3. Результати діагностування сформованості мовленнєвої компетентності учнів 10 класу

За результатами діагностувальної роботи 24 % здобувачів освіти продемонстрували високий рівень мовленнєвих навичок, 40 % – достатній рівень, 32 % – середній рівень, 4 % – початковий рівень. Аналіз результатів діагностувальної роботи доводить, що здобувачі освіти припускаються таких типових помилок: уживання паронімів, визначення словосполучень з лексичними помилками, добір синонімів до слів іншомовного походження, відновлення зв'язного тексту. Під час роботи з текстами учні відчують ускладнення, виконуючи завдання, яке пов'язане з визначенням низки змістових і формальних ознак текстів. У письмовому мовленні здобувачів освіти спостерігаються лексичні й орфографічні помилки, тавтологія, вживання суржику.

З учнями 10 класу (профіль – українська філологія) проведені бесіди, усні опитування, відбулося спостереження за усним мовленням під час уроків вивчення лексикології. Результати цієї роботи свідчать, що здобувачі освіти частково розуміють поняття омоформи, омофони, омографи, міжмовні омоніми; плеоназм; кальки; лінгвокультуреми; архаїзми й історизми. Навички учнів знаходити й розпізнавати тропи, працювати із словниками різних типів, пояснювати значення старослов'янizmів; характеризувати стилістичне використання діалектизмів, просторічної лексики, етнографізмів, жаргонізмів, арготизмів; виконувати короткий опис говірки рідного населеного пункту потребують додаткової роботи на уроках української мови, що позитивно вплине на реалізацію мовленнєвої змістової лінії.

Отже, з опертям на результати досліджень, можна зробити висновок, що рівень сформованості мовленнєвої, комунікативної компетентностей учнів 10 класу (профіль – українська філологія) знаходиться загалом на середньому й достатньому рівнях. Задля підвищення рівня виникає необхідність створення ефективної методики реалізації мовленнєвої змістової лінії на уроках лексикології.

Висновки до другого розділу

У другому розділі магістерської роботи подано лінгводидактичні засади реалізації мовленнєвої змістової лінії в процесі навчання лексикології, аналіз навчально-методичного забезпечення та стан сформованості мовленнєвої компетентності учнів 10 класу (профіль – українська мова).

Зазначено, що серед взаємопов'язаних підходів (особистісно орієнтованого, компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, когнітивно-комунікативного, соціокультурного, текстоцентричного) у профільній школі перевагу необхідно надавати компетентнісному підходу. З огляду на тему магістерської роботи, беремо за основу класифікацію принципів М. Пентилюк, звертаючи особливу увагу на специфічні (рівневі) принципи навчання.

Способами реалізації мети і змісту освіти є методи. Серед розмаїття класифікацій виокремлюємо активні й інтерактивний методи навчання. З'ясовано, що найбільш ефективними в процесі реалізації мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології є інтерактивний метод, метод мовних вправ, пізнавальні, комунікативні, творчі завдання, редагування. При цьому враховуємо позицію З. Бакум та інших методистів, які наголошують на текстоцентризмі, тобто на необхідності роботи з текстами різних типів та стилів, адже аналіз текстів дає можливість формувати комунікативну компетентність.

Визначено, що на уроках навчання лексикології доцільними є традиційні прийоми: лінгвістичний, лексичний, лексико-стилістичний, риторичний аналізи тексту, семантизація мовних одиниць, прийоми пояснення значень нових слів, диференціація лексичних явищ, конструювання висловлень, словникова робота, редагування. Ефективним є поєднання традиційних прийомів навчання з інноваційними, оскільки вони здатні забезпечувати якісне засвоєння матеріалу, формувати мовну особистість.

Розглянуто програму для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям, профіль – українська філологія). Визначено місце мовленнєвої змістової лінії у змісті навчального матеріалу. Розглянуто лінгвістичний матеріал відповідно до розділу «Лексикологія» в курсі 10 та 11 класів.

Проаналізовано реалізацію мовленнєвої змістової лінії в процесі навчання лексикології на матеріалі підручників української мови для 10 класу (підручник С. Карамана, О. Горошкіної, О. Караман, Л. Попової [27] та підручник А. Ворон, В. Солопенка [11]). Книжки відповідають чинній програмі, реалізують загальнонаукові принципи. У них відображено як лінгвістичну, мовну, так і мовленнєву змістові лінії. Матеріал побудовано на мовленнєвій основі, що сприяє удосконаленню комунікативних умінь учнів, розширенню ерудиції, розвитку творчих здібностей здобувачів освіти. Вправи й завдання, які пропонуються в підручниках, передбачають активну мовну практику учнів, формування у них на основі мовних знань навичок користування засобами мови в різноманітних життєвих ситуаціях.

Діагностовано рівень сформованості мовленнєвих, комунікативних компетентностей учнів 10–Б класу (профіль – українська філологія) Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради. Результати засвідчили достатній і середній рівень. Задля його підвищення виникає необхідність створення ефективної методики реалізації мовленнєвої змістової лінії на уроках лексикології.

РОЗДІЛ 3

УПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ЇЇ РЕЗУЛЬТАТИ

3.1. Методика реалізації мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології в профільній школі

Різноманітні дослідження останніх років, результати яких перебувають у вільному доступі в мережі «Інтернет» (наприклад, LinkedIn – Future of Work), свідчать, що 92 % керівників компаній у Сполучених Штатах Америки під час відбору працівників розглядають як потенційних працівників людей із певними якостями, а саме: комунікабельністю, гнучкістю, здатністю до самоконтроля, умінням працювати в команді. Як бачимо, на перше місце роботодавці ставлять саме навички ефективної комунікації, які значною мірою формуються у людини під час здобуття освіти, зокрема в профільній школі. Саме це забезпечує реалізація мовленнєвої змістової лінії, яка спрямована на формування та розвиток мовленнєво-мислительних здібностей та умінь [69, с. 139]. Багатий і активний словниковий запас у здобувачів освіти формується передусім на уроках лексикології, під час яких учень набуває мовленнєвої, комунікативної компетентностей.

У профільній школі робота над засвоєнням учнями лексичних одиниць проводиться постійно, але вона викликає у здобувачів освіти труднощі, оскільки потрібно не лише усвідомити терміни та запам'ятати значення слів, а й навчитися комунікативно виправдано використовувати мовні засоби, адже метою навчання української мови є формування компетентнісного мовця. У зв'язку з цим зміщено акценти зі знаннєвого на діяльнісний освітній результат. Поставлену мету можна реалізувати з опертям на принципи системності в організації мовного матеріалу та комунікативності. Науковці

вважають, що виявлення зв'язку мовленнєвої та мовної змістових ліній найбільш доцільним є саме під час навчання лексикології.

Сучасні методисти (З. Бакум, О. Горошкіна, О. Караман, С. Караман, М. Пентилюк та ін.), пропонують таку методику засвоєння лексичної одиниці: з'ясування значення слів не є самоціллю, це лише супроводжувальний момент; процес оволодіння значенням відбувається через функціональний момент. Методисти розробили низку ефективних прийомів, при цьому важливим є етап формування лексичної навички, що забезпечує комунікативне функціонування лексики, тобто реалізацію мовленнєвої змістової лінії. Наголошуємо, що вправи повинні поступово ускладнюватися навіть на одному окремому уроці.

Сучасний урок лексикології потребує поєднання традиційних й інноваційних підходів. Підтримуємо думку, що, з одного боку, сучасний учитель не може відмовитися від традиційного навчання лексикології, а з іншого – повинен використовувати інноваційні форми, які допомагають уникнути одноманітності й шаблонності, сприяють ефективності та креативності [43]. Саме креативна особистість, яка опрацьовує інформацію, продукує нові тексти, успішно розв'язує різноманітні життєві та професійні завдання, здатна здійснювати ефективну самопрезентацію. Нетрадиційні методи та прийоми навчання доцільно використовувати поряд з традиційними (лекція, мовні вправи, лексичний аналіз тексту, робота з підручниками та словниками тощо) у профільній школі, коли учні готові до самореалізації, науково-дослідницької та проєктної роботи.

Серед значної кількості сучасних педагогічних стратегій виділимо технологію «Розвиток критичного мислення через читання та письмо» (далі – РКМЧП), яка створена американськими спеціалістами на основі узагальнення досвіду світової педагогіки та психології. Технологія успішно апробована в школах Сполучених Штатів Америки, у країнах Азії, Східної та Центральної Європи. Наразі ця технологія або її окремі стратегії використовуються

українськими педагогами, які працюють у молодшій, середній та профільній школі.

Технологія РКМЧП розв’язує важливі освітні завдання: вона навчає школярів сприймати інформацію, аналізувати, засвоювати її та створювати нову. При цьому використовуються конкретні прийоми, більшість із яких не є новими для вчителів. Але систематичне, комплексне використання цих прийомів дозволяє досягти поставленої мети: учень не тільки запам’ятовує, а й бере активну участь у творчому процесі пізнання, навчається бачити проблему та шукати шляхи її вирішення, тобто формує в собі інноваційні якості, при цьому засвоюючи нові лексичні одиниці та розвиваючи мовлення. Отже, у процесі навчання дається настанова на індивідуальний пошук (іноді колективний) і добирання найбільш цінного, корисного й потрібного матеріалу в навчальному інформаційному блоці.

Урок, проведений за технологією РКМЧП, має чітку структуру, в основу якої покладено базову модель. Процес засвоєння нової інформації можна продемонструвати за допомогою схеми, представленої на Рис. 3.1.

Перероблення попереднього досвіду

Ознайомлення з новою інформацією,
зіставлення з тим, що відомо

Засвоєння тієї інформації,
яка зрозуміла учневі

Рис. 3.1. Структура уроку за технологією РКМЧП

Цю схему покладено в основу технології РКМЧП. Три стадії сприйняття інформації співвідносяться з трьома етапами уроку:

- 1) стадія виклику інформації (підготовчий етап);
- 2) змістова стадія (сприйняття нового);
- 3) стадія рефлексії (засвоєння інформації).

За технологією РКМЧП уроки поділяють на кілька типів: робота з інформаційними текстами, робота з художніми текстами, урок-взаємонавчання, урок-дискусія, урок-дослідження тощо. Для кожного типу уроку педагогами, які працюють за технологією РКМЧП, розроблено окрему технологічну карту, де рекомендується використовувати чітко визначені типи завдань, класифікацію яких учитель може розширювати за власним бажанням. Цю типологію можна вважати схематичною, адже існує велика кількість уроків, котрі не укладаються в ці рамки, але типологічний підхід полегшує вибір методів і прийомів для кожного конкретного уроку.

Під час навчання лексикології в профільних класах з урахуванням тісно взаємопов'язаних лінгвістичної, мовної, мовленнєвої (комунікативної), соціокультурної, діяльнісної (стратегічної) ліній [69, с. 139] на стадії виклику інформації (етап актуалізації знань) використовуються такі прийоми: кластер, маркування знань, дерево передбачень, таблиця «Знаю – Хочу дізнатися – Дізнався (дізналася)», асоціативний куш, мозковий штурм тощо.

Окремо зупинимося на прийомі маркування знань. У методиці вказана різна кількість знаків для маркування. Рекомендуємо зупинитися на таких: + («знаю відповідь»), - або ! («не знаю відповіді»), ? («не зовсім впевнений у відповіді»). Учитель записує на дошці або роздає записані на картках пронумеровані питання, які стосуються окремої теми. Учні ставлять навпроти питань відповідний, на їхню думку, символ. Потім відповіді перевіряються колективно, і учень може самостійно впевнитися в правильності своїх відповідей. Цей вид роботи дозволяє сформувати одну з якостей інноваційної особистості – здатність до самоаналізу.

Приклади питань для маркування знань на етапі виклику інформації.

Тема «Слово як основна одиниця мови» (10 клас)

1. Що вивчає лексикологія?
2. Що таке лексика?
3. Яку функцію виконують слова в мові?
4. Що вивчає семасіологія?
5. Які ознаки має слово?

Тема «Однозначні та багатозначні слова. Пряме й переносне значення слова. Види тропів» (10 клас)

1. Чим багатозначне слово відрізняється від однозначного?
2. Що таке пряме значення слова?
3. Що таке переносне значення слова?
4. Що таке тропи?
5. Що таке епітет?
6. Що таке порівняння?
7. Що таке метафора?
8. Що таке метонімія?
9. Що таке синекдоха?
10. Що таке персоніфікація?
11. Що таке гіпербола?
12. Що таке літота?

Тема «Омоніми. Синоніми. Антоніми» (10 клас)

1. Чим відрізняються часткові омоніми від повних?
2. Що таке омофони?
3. Що таке омографи?
4. Що таке синонімічні ряди?
5. Що таке контекстуальні синоніми?
6. Що таке антоніми?
7. Що таке пароніми?

Тема «Стилістичні можливості омонімів, паронімів, синонімів, антонімів» (10 клас)

1. Що таке каламбур?
2. Що таке евфемізм?
3. Що таке перифраза?
4. Що таке градація?
5. Що таке посилювальний повтор?
6. Що таке тавтологія?
7. Що таке плеоназм?
8. Що таке антитеза?
9. Що таке оксиморон?

На етапі сприйняття нової інформації (змістова стадія) використовуються такі прийоми: дискусія, критичне опрацювання текстів (інсерт), джигсоу, кероване читання, понятійна таблиця, гронування тощо.

Приклади завдань, що використовуються для формування навичок дискусійного мовлення (використано матеріали з інтернет-видань, що перебувають у вільному доступі):

1. Окресліть проблему, порушену в тексті. Чи вважаєте ви важливою розмову на цю тему? Чи згодні ви з думками, поданими в тексті? Можливо, у вас є власне бачення проблеми. Яка причина подібної поведінки Ашера Вудворта? Як люди ставляться до того, кого вважають білою вороною? Обґрунтуйте свій погляд на проблему, яка розглядається, використовуючи свій читацький або життєвий досвід.

В американському місті Портленд поліція заарештувала «чоловіка-ялинку», що ходив вулицею і заважав руху транспорту. Відзначається, що місцевому мешканцю Ашеру Вудворту, одягненому в костюм з ялинкових гілок, було призначено 60 доларів штрафу. Поліцейські відвели чоловіка на тротуар і затримали. 30-річний Ашер Вудворт розповів, що він професійний танцюрист. Чоловік заявив, що хотів побачити реакцію перехожих на його дії. Очевидці стверджують, що чоловік-ялинка заважав руху транспорту,

хоча, судячи з опублікованих фотографій і відео, він ходив тільки по пішохідному переходу. Інші ж свідки події вважають, що це був усього лише спосіб вивчення психології натовпу і бажання самоствердитися.

2. Окресліть проблему, порушену в тексті. Чи вважаєте ви важливою розмову на цю тему? Чи згодні ви з думкою вчених, яка подана в тексті? Яка, на ваш погляд, причина появи в історії диктаторів? Можливо, у вас є власне бачення проблеми. Обґрунтуйте свій погляд на проблему, що розглядається, використовуючи свій читацький або життєвий досвід.

Учені зробили цікавий висновок, чому, найімовірніше, народжуються диктатори. Приблизно 1 з 2000 немовлят народжуються з зубом, що прорізується. Для матері годування такої дитини перетворюється на справжні муки. Дитина відчуває недолік уваги, а з віком підсвідомо намагається завоювати все більше уваги. Антропологи стверджують, що такі люди, як Юлій Цезар, Ганнібал, Наполеон, Муссоліні й Гітлер, народились з зубом, що прорізується.

3. Окресліть проблему, порушену в тексті. Чи вважаєте ви важливою розмову на цю тему? Чи згодні ви з думкою вчених, поданою в тексті? Яка, по-вашому, причина появи і згасання любові? Чи можна говорити про любов тільки як про фізіологічне явище? Можливо, у вас є власне бачення проблеми. Обґрунтуйте свій погляд на проблему, що розглядається, використовуючи свій читацький або життєвий досвід/

Учені з Національного автономного університету Мексики (УНАМ), розглянувши любов як хіміко-біологічну реакцію організму, визначили її тривалість. Як повідомляється, результати досліджень свідчать про те, що любов триває не більше чотирьох років і є «тимчасовим божевіллям». За словами дослідниці Хеорхіни Монтемайор Флорес, яка працює на медичному факультеті УНАМ, любов слід відрізняти від симпатії і прихильності. З початку фази закоханості відбувається вироблення мозком особливих хімічних сполук, які зосереджуються в нейронах. У цей момент активізуються відділи головного мозку, що відповідають за емоції. У той

час, поки в голові відбуваються ці складні процеси, «жертва Купідона» не здатна думати ні про що, окрім кохання. Як стверджує Монтемайор, ці реакції з анатомічних причин не можуть тривати більше чотирьох років. Такий «ресурс міцності» мають. на думку вчених, навіть найромантичніші випадки. Тим більше, що психічний стан закоханого науковці порівнюють із синдромом нав'язливих станів.

Розвінчавши поширений міф про кохання, Монтемайор говорить, що любов, окрім іншого, призводить до зниження творчої продуктивності. Шедеври, категорично стверджує дослідниця, були створені не в момент закоханості, а після того, коли любов уже минула.

Цікаво, що мозок людини зникає до «любовних» хімічних сполук, і потреба в них стає для організму схожою на голод і спрагу. Причому контролювати цей, нехай тимчасовий, романтичний поклик неможливо.

4. Окресліть проблему, порушену в тексті. Чи вважаєте ви важливою розмову на цю тему? Чи згодні ви з думкою британських учених, поданою в тексті? Чи можна пояснити причину справжнього людського щастя лише гастрономічними вподобаннями? Можливо, у вас є власне бачення причин людського щастя. Обґрунтуйте свій погляд на проблему, що розглядається, використовуючи свій читацький або життєвий досвід.

Британські вчені дійшли висновку, що тільки їжа здатна викликати почуття справжнього щастя. Усім відомо, що голодна людина часто має поганий настрій, але як тільки вона поїсть, настрій покращується. Перше місце серед «продуктів щастя» посіли всілякі солодоці і картопля фри – у більшості людей ці продукти асоціюються з відпочинком. Наступною в списку йде червона й чорна ікра. Вона асоціюється з багатством і розкішшю.

Метод «ПРЕС» (парна та групова робота) спирається на алгоритм, що поданий нижче:

1. Позиція. Висловіть свою думку, починаючи зі слів «Я вважаю, що...».

2. Обґрунтування. Обґрунтуйте причину виникнення думки, починаючи фразу зі слів «Оскільки...», «Позаяк...».

3. Приклад. Наведіть факти, приклади, які б підтверджували висловлену думку. Радимо почати зі слів «Наприклад...», «Це підтверджується такими прикладами...».

4. Висновки. Підведіть підсумки, узагальніть думку. Почніть зі слів «Отже...», «Висновком може слугувати таке твердження:...».

Питання для методу «ПРЕС»:

1. Молодіжний сленг – це крок назад чи крок уперед?
2. Чи дійсно лінгвокультуреми відображають культурний досвід народу?
3. Чи потрібно зберігати застарілі слова?
4. Іншомовні запозичення засмічують мову чи розвивають її?
5. Чи завжди мовна надмірність є мовним недоліком?
6. Які причини порушення лексичних норм?
7. Чи можливо відтворити духовну культуру за архаїчною лексикою?
8. Навіщо використовуються діалектизми в художніх творах?
9. Як навчитися не плутати пароніми?
10. Якими є причини і джерела лексичних запозичень?

Робота в парах і малих групах із дидактичними завданнями (навчальні пари, два – чотири – усі разом, ротаційні трійки тощо):

1. Визначте значення іншомовних слів *автентичний, автономний, леґіон, фіаско, альтруїзм, превентивний, тотальний, лейтмотив, філософія*.

2. Наведіть групи запозичених слів, що мають вказаний початок. Поясніть, що є спільним у значенні записаних рядів слів:

– *нео...*

– *гідро...*

– *біо...*

– *техно...*

– *інтер...*

3. Прослухайте музичну композицію, випишіть тропи та риторичні фігури, які надають пісні художньої виразності:

- MamaRika і Cola «Люди»;
- Максим Бородін «Якби не ти...»;
- Talisman «Танцюй зі мною»;
- Spiv Brativ «Я маю пройти океан»;
- Вікторія Костюк «Очі на піску»;
- Артем Кондратюк «Я небом твоїм стану»;
- Віталій Козловський і TARABAROVA «Струни»;
- Творча група Павла Табакова «Наша мова»;
- Без обмежень «Зорі запалали»;
- NK and RREALINA «Я – Україна».

4. За інформацією ЮНЕСКО, українці є авторами найбільшої кількості народних пісень. Прослухайте народні пісні в сучасній обробці і визначте використані в них лінгвокультурами:

- Іванка Чернівська і Gypsy Lyre «Летіла зозулі»;
- MniShek «Душко моя»;
- Аліна Палій «Місяць на небі, зіроньки сяють...»;
- Пауль Манондіз «Ніч яка місячна»;
- Maria Nikulina (The Fraskos) «Розійдися, туманочку»;
- Ptakha «Son»;
- Воплі Відоплясова «Несе Галя воду».

У зв'язку з тим, що здобувачі профільної освіти обов'язково складають сертифікаційну роботу з української мови (у форматі НМТ – з 2022 року, у форматі ЗНО – до 2022 року), відбулася переорієнтація на оцінювання мовленнєвої компетентності випускника. Частина закритих тестів стала контекстними, тобто такими, що виявляють реалізацію мовних явищ в межах різних за обсягом контекстів, тому актуальною є думка, висловлена в наукових працях З. Бакум, що текстоцентризм повинен стати одним із головних принципів навчання української мови [4]. Наведемо приклад

тексту, який можна опрацювати на уроках у 10 класі під час навчання лексикології на етапі осмислення.

Об'єднайтеся в групи. Прочитайте мовчки текст. Проведіть пошукову роботу й відновіть текст.

Часто в душі моїй звучить голос матері, що читає мені ... рядки Тараса Григоровича Шевченка про сонечко, ... , сокорину. Мені пригадується ... година, коли я сидів на руках материнських.

Пам'ятається, як на квітці трепетав великий ... метелик, шелестіло листя на тополі. На ... галявині під тополею стояв півень ..., а в... небі пливла ... хмаринка. Заходило ... сонце, від ставка пливла хвиля прохолоди.

Мати заспівала пісню. Така ... була та пісня, що, здавалося, і листочки на тополі перестали шелестіти, прислухаючись до... співу. Та ... хвилина запам'яталася на все життя. Мабуть, із неї починається моє життя в ... світі слова (За В. Сухомлинським).

Запитання і завдання до тексту:

1. Яка інформація з тексту є для вас цікавою?
2. Назвіть слова, з якими у вас асоціюється образ матері.
3. Якою інформацією і з ким ви б хотіли поділитися?
4. Яку функцію в тексті виконують слова, що подані в довідці?
5. Чи пам'ятаєте ви материнську пісню?
6. Випишіть 3 слова, що вживаються в переносному значенні, яка їх функція в тексті?
7. Поясніть доречність уживання в тексті виділеного словосполучення.
8. Відновіть текст, додавши прикметники.
9. Доберіть заголовки до тексту.

Приєм «Порушена послідовність» (учням пропонується текст, у якому порушено послідовність речень; завдання полягає у відновленні цілісності тексту). Завдання такого типу відібрані з числа тих, що пропонувалися на різних сесіях зовнішнього незалежного оцінювання

(національного мультимедійного тесту) з української мови і перебувають у вільному доступі в мережі «Інтернет».

1. Завдання стосується речень, що первісно, в іншій послідовності, становили зв'язний текст. Прочитайте речення й виконайте завдання до них.

△ Саме завдяки такому всеохопному підходу жодна українська дитина не відчуватиме себе вилученою із соціуму – і це головне завдання реалізації інклюзивної освітньої політики на державному рівні.

○ В Україні найчастіше відповідне навчання розуміють вузько, а саме як такий спосіб здобуття освіти, коли учні або студенти з особливими потребами перебувають у загальному освітньому просторі за місцем свого проживання, що є альтернативою інтернатній системі або домашньому чи індивідуальному навчанню.

△ ЮНЕСКО визначає інклюзивне навчання як «процес звернення і відповіді на різноманітні потреби учнів, щоб забезпечити їхню участь в освітньому процесі, культурних заходах і житті громад».

□ Іншими словами, утвердження в Україні принципів дійсно інклюзивної освіти передбачає створення однакових можливостей щодо всіх категорій дітей, зокрема й для 18546 школярів з особливими потребами (станом на 2018 рік).

◆ Питання інклюзії, безсумнівно, варто розглядати ширше, а не лише як створення доступного освітнього простору для дітей з особливими потребами.

Зміст первісного тексту буде відновлено, якщо речення розташувати в послідовності, запропонованій у рядку:

А *◇ △ □ ◆ ○*

Б *◇ ◆ □ ○ △*

В *◇ △ ○ ◆ □*

Г *◇ □ △ ◆ ○*

Д *◇ ○ ◆ □ △*

2. Завдання стосується речень, що первісно, в іншій послідовності, становили зв'язний текст. Прочитайте речення й виконайте завдання до них.

△ Кожен охочий може взяти собі такий пакетик і посіяти його вміст біля своєї домівки, а завдяки цьому вдасться виростити 36000 польових рослин, які, приваблюючи метеликів, сприятимуть збереженню популяції.

○ Навіть такий незвичний спосіб підтримки комах має величезне значення, оскільки від диких запилювачів залежить як сільське господарство Великої Британії, так й екосистема Британських островів загалом.

◇ Ці постери, кожен з яких має 3000 відривних пакетиків з насінням польових рослин, розмістили в різних районах Лондона.

□ Щоб хоч якось зарадити цій небезпеці, один з косметичних брендів, як повідомляє видання «The Drum», створив оригінальні рекламні постери з насінням.

◆ Після потужних весняних штормів, у Великій Британії майже 20 відсотків видів метеликів опинилися під загрозою зникнення.

Зміст первісного тексту буде відновлено, якщо речення розмістити в такій послідовності:

А ◆ ◇ ○ △ □

Б ◆ □ ◇ △ ○

В ◆ △ □ ◇ ○

Г ◆ □ △ ◇ ○

Д ◆ ○ ◇ □ △

Для сучасного уроку змістовий аспект є важливим, адже саме на цьому етапі учні профільної освіти повинні навчитися самостійно здобувати інформацію, аналізувати її, знаходити розв'язання різних проблем. Доцільно з цією метою використовувати прийом ІНСЕРТ («замітки на полях»). ІНСЕРТ – це аббревіатура, яка перекладається як самоактивізуюча системна розмітка для ефективного читання й міркування. Працюючи з цим прийомом, здобувач освіти опановує стратегію аналізу свого розуміння текстів, що

формує ще одну рису креативної особистості – відкритість до нових знань. Під час роботи з текстом можна використовувати ті ж символи, що й під час маркування знань. У методичній літературі, присвяченій упровадженню технології РКМЧП, пропонується використовувати від трьох до шести символів. Достатньо використовувати три з них: знайому інформацію, яка не викликає труднощів, маркують символом +, нову інформацію позначають символом – або !, якщо ж учень не зовсім упевнений у тому, що інформація йому зрозуміла, то він позначає це знаком ? Використання символів маркування дозволяє співвіднести нову для кожного конкретного учня інформацію з тією, яка йому відома. Учень може зосередити свою увагу на тих моментах, які викликали у нього утруднення. Важливо, щоб здобувачі освіти правдиво маркували текст, не ставлячи плюси там, де інформація для них виявилася незрозумілою. Учитель повинен чітко продумати викладання інформації та обов'язковий розподіл матеріалу за абзацами для зручності маркування. Приклад тексту для маркування подано на матеріалі підручника для 10 класу:

1. Запозичення іншомовних слів є наслідком географічних, економічних, наукових, культурних та інших зв'язків між народами. Слова іншомовного походження є одним зі шляхів збагачення лексичного складу кожної мови.

2. В українській мові, за підрахунками лінгвістів, чужомовні слова становлять приблизно 10 відсотків. Наша мова підпорядковує запозичення своїм фонетичним та граматичним законам, часто виробляє до них синоніми з власного лексичного матеріалу (порівняймо: *алфавіт* – *абетка*, *пейзаж* – *красвид*, *фон* – *тло*) і не боїться втратити оригінальність та неповторність від уживання певної кількості чужих слів.

3. Проте запозичати треба лише тоді, коли мова не має власного лексичного позначення для якогось поняття. Часто-густо в усному й писемному спілкуванні мовці вдаються до надуживання чужомовною лексикою через недостатнє знання словесного багатства української мови.

4. Чужі слова не загрожуватимуть лише тоді, коли, як писав В. Самійленко, дотримуватимемося такого принципу – «не цуратися чужих слів, але й не пхати їх у нашу мову без міри». Саме з випадками надмірного вживання іншомовних слів дедалі частіше маємо справу на сторінках преси, в теле- й радіопередачах.

5. Використовуючи в мовленні запозиченні слова, пам'ятаймо про такі вимоги: а) уживати запозичення слід лише в тому значенні, що закріплене за ним у словнику; б) не використовувати іншомовні слова, коли є відповідники в українській мові; в) не послуговуватися в тому самому тексті то іншомовним словом, то українським його відповідником [11, с. 153–154].

На завершальному етапі уроку, побудованому за технологією РКМЧП, відбувається активне переосмислення інформації, що розглядалася. Доречними будуть такі прийоми: написання синквейну (сенкану), створення вільного есе або шкали цінностей, незакінчені речення, маркування знань, павутинка, «шість «чому» тощо.

У сучасних умовах проведення воєнних дій на території нашої держави певна частина навчальних закладів працює у форматі онлайн. Такий вид викладання для вчителів не є новим, адже пандемія COVID-19 унеможливила проведення освітнього процесу в очному режимі в 2019-2020 навчальному році. У зв'язку з тим, що освітяни використовують дистанційне навчання протягом кількох років, на цьому етапі вчителі достатньо успішно працюють онлайн або поєднують різні форми надання освіти. Зрозуміло, що залишається багато питань щодо оптимізації процесу навчання, адже постійно з'являються нові освітні платформи та інструменти, які можна використовувати для онлайн-навчання. При цьому вчитель може успішно застосовувати й сучасні освітні технології, у тому числі й технологію розвитку критичного мислення через читання й письмо.

Учитель повинен докласти максимум зусиль, щоб учні різного віку, особливо здобувачі профільної освіти, під час навчання онлайн не були перевантажені, але отримували якісні знання, формували навички пошукової

й командної роботи, уміння критично застосовувати інформаційно-комунікативні технології для безпечної комунікації в інформативному просторі.

Є значна кількість освітніх платформ, якими можна користуватися (наприклад, MOODLE, HUMAN, Єдина школа, Нові знання тощо), але неможливо обрати універсальну для кожного предмета, а тому важливо обирати ті онлайн-сервіси й додатки, що допомагають вирішувати завдання, які ставить педагог на конкретних уроках.

Визначимо інструментарій дистанційної освіти:

- 1) платформи для дистанційного навчання;
- 2) відеоресурси для навчання;
- 3) онлайн-дошки;
- 4) тести та інструменти формувального оцінювання, інтерактивні сервіси миттєвого опитування;
- 5) інструменти для цифрової творчості педагогів та учнів (Рис. 3.2).

Рис. 3.2. Інструментарій дистанційної освіти

Зазначимо необхідність підготовки учнів профільної школи до проходження ЗНО (НМТ) з української мови, а тому на виконанні тестових завдань учителям потрібно акцентувати увагу. Здобувачам освіти самостійно систематизувати великий обсяг матеріалу для успішного проходження ЗНО (НМТ) складно: потрібно вміти звертати увагу на деталі та виокремлювати найважливіші. Учителям необхідно посилити роботу з відпрацювання завдань різної форми і різного рівня складності, практикувати тестування як навчальний прийом і контрольну форму перевірки знань, умінь і навичок учнів профільних класів.

Подамо приклади тестів, створених на платформі Google Classroom для учнів профільної школи з предмету «Українська мова».

1. URL : https://docs.google.com/forms/d/1t4M7AlPjzi3rWhYhT5Yez2YALSWcuuW_um4IJZUSB9g/edit

2. URL : https://docs.google.com/forms/d/1fRr-0Pb_TgZB6jFSLt7I-lrUkNiqvSpt03Jc4jPGiMo/edit

Слово "ефектний" може поєднуватися зі словами... *

сукня

метод

трюк

ліки

добриво

Рис. 3.3. Зразок завдання

Установіть відповідність між паронімами за лексичним значенням і прикладами.

	експорт - імпорт	орден - ордер	привабливий - принадливий	м'язи - в'язи
Синонімічні пароніми	☐	☐	☐	☐
Антонімічні пароніми	☐	☐	☐	☐
Семантично близькі пароніми	☐	☐	☐	☐
Семантично різні пароніми	☐	☐	☐	☐

Рис. 3.4. Зразок завдання

Актуалізацію опорних знань під час дистанційного навчання можна проводити у вигляді флешкарток, які створюються за допомогою двох стікерів. На верхньому стікері вказуємо речення, слово або термін, на нижньому – його визначення, розділовий знак, букву тощо. Учень, рухаючи стікери, поєднує їх. Окрім того, сучасні інтерактивні онлайн дошки уможливають створення тестів, поєднання логічних пар, використання прийомів «Закінчи фразу», «Маркування знань» (є можливість створити окремі сторінки для індивідуальної роботи). На Рис. 3.5 подано приклад маркування, яке виконане учнями 10 класу (профіль – українська філологія) за допомогою інтерактивної дошки Jamboard.

Маркування знань

Лексика української мови за походженням

1. Що таке власне українська лексика? +
2. Що таке запозичена лексика? ✈
3. Що таке кальки? — ?
4. Що таке варваризми? ?
5. Які ознаки старослов'янizmів? +
6. Що таке українізми? ✈

Рис. 3.5. Зразок маркування «Лексика української мови за походженням»

На етапі систематизації знань ефективним є процес створення опорного конспекту або ментальної карти. Зазначимо, що дошка Jamboard, наприклад, не має інструментів, достатніх для оформлення якісної ментальної карти, але опорний конспект (карту, схему) можна виконати в іншій програмі, а потім додати на інтерактивну дошку.

Подамо приклад ментальної карти, яка виконана для 10 класу профільної школи в програмі Mindmeister за темою «Слово як основна одиниця мови» (Рис. 3.6).

Рис. 3.6. Ментальна карта «Слово як основна одиниця мови»

На стікерах дошки Jamboard вміщується невеликий за обсягом текст, але доречно під час роботи в реальному часі мінімізувати записи інформації за допомогою комп'ютерної миші. Якщо потрібно розмістити на екрані значну за обсягом текстову інформацію, то в Jamboard для цього передбачена функція «Вставлення зображення». Наведемо скриншот сторінки підручника, розмір якого можна змінювати на екрані (Рис. 3.7).

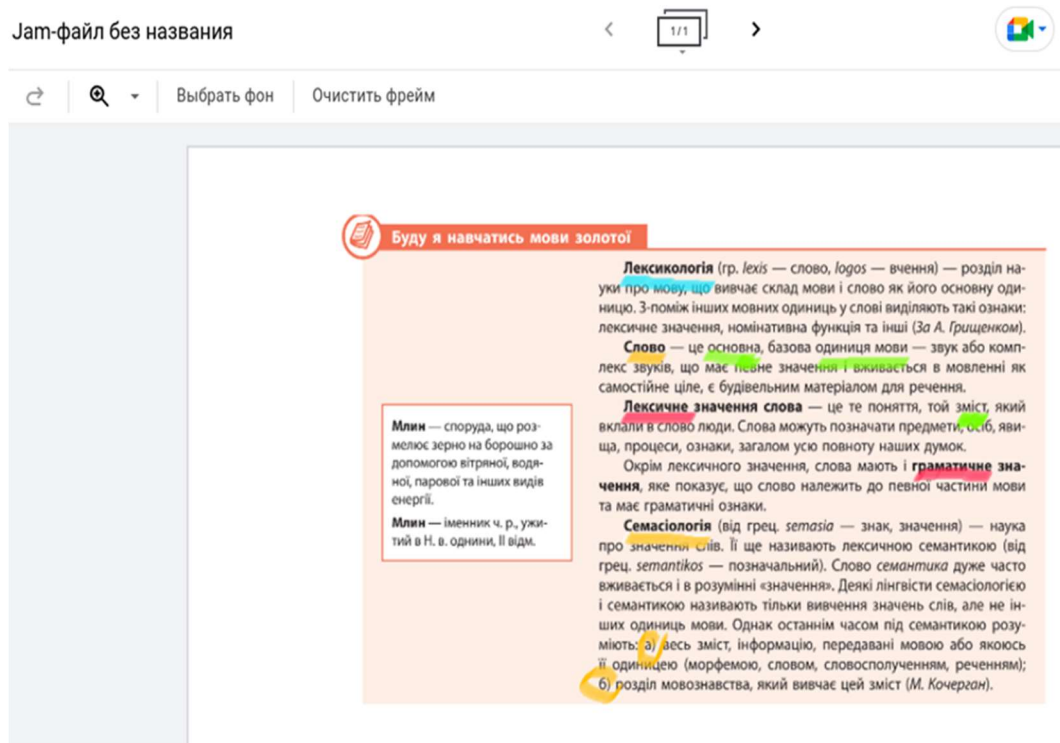

Рис. 3.7. Скриншот сторінки підручника

Учні профільних класів повинні засвоїти значний обсяг навчальної інформації з рідної мови. Задля усвідомлення здобутої інформації на уроках української мови використовуються методи графічної систематизації – хмари слів. Це дає змогу зробити навчання набагато ефективнішим без значних витрат часу.

Хмара слів (хмара тегів) – це візуальне відтворення списку слів на єдиному спільному зображенні. За допомогою хмар слів можна візуалізувати термінологію з певної теми у більш наочний спосіб, що сприяє швидкому запам'ятовуванню інформації. Використання яскравої графіки у вигляді хмар

слів на уроках дозволить зробити акценти на ключових моментах теми. До того ж, використання різних кольорів, шрифтів та форм хмар дозволяє учням швидше і якісніше опанувати новий матеріал завдяки активному залученню зорової пам'яті. Ключові слова (теги) найчастіше являють собою окремі слова, і важливість кожного ключового слова позначається розміром шрифту або кольором. Така презентація є зручною для швидкого сприйняття термінів.

Хмару слів можна використовувати на різних етапах уроку: на етапі актуалізації знань, під час роботи з новим матеріалом, під час рефлексії.

Приклади хмар слів, створених здобувачами освіти під час вивчення теми «Лексикологія» (10 клас, філологічний профіль, Рис. 3.8; 3.9; 3.10):

Рис. 3.8. Хмара слів

Рис. 3.9. Хмара слів

3.2. Результати впровадження методики реалізації мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології в профільній школі

Адаптована технологія «Розвиток критичного мислення через читання і письмо», а також інструменти дистанційної освіти, які впроваджувалися в Криворізькому ліцеї № 107 «Лідер» Криворізької міської ради в 10–Б класі під час вивчення теми «Лексикологія української мови», потребують практичної перевірки результативності використання.

На контрольному етапі дослідження поставлені завдання:

- 1) провести повторне анкетування й діагностування учнів;
- 2) опрацювати здобуті результати, використовуючи статистичні методи;
- 3) порівняти рівень сформованості мовленнєвої і комунікативної компетентностей учнів до початку використання методики реалізації мовленнєвої змістової лінії та після її впровадження;
- 4) проаналізувати результативність апробованої методики.

На контрольному етапі дослідження після опрацювання означеної теми задля визначення рівня мовленнєвої і комунікативної компетентностей проведено повторне анкетування (Додаток В) та діагностування здобувачів освіти (Додаток Г), аналогічні до тих, що пропонувалися перед впровадженням методики. Вважаємо за потрібне детально розглянути і порівняти відповіді респондентів після першого та повторного опитування та контрольного зрізу.

Учням пропонувалася таблиця, у якій за допомогою літер визначався рівень сформованості умінь і навичок. Здобуті результати, що подані на Рис. 3.11 і в порівняльній Таблиці 3.1, підтверджують ефективність запровадженої методики, яка ґрунтується на використанні технології «Розвиток критичного мислення через читання і письмо», інструментів для дистанційної освіти.

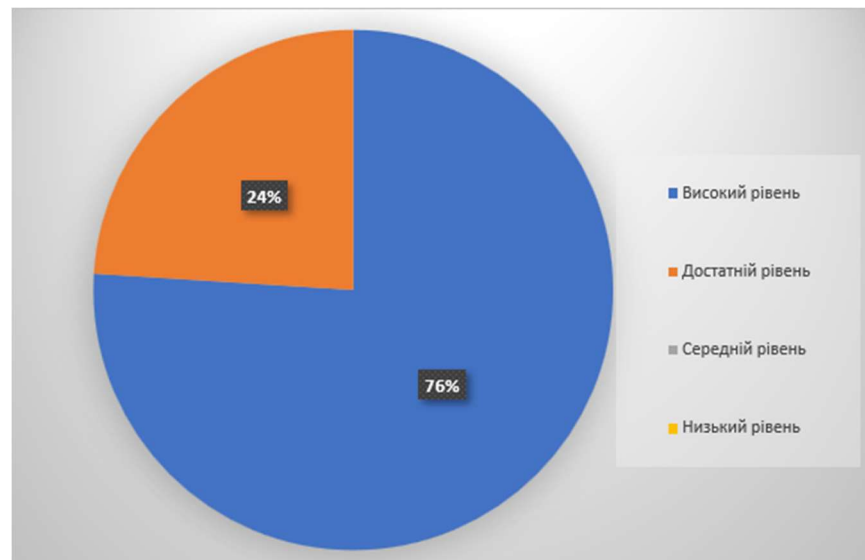

Рис. 3.11. Результати повторного анкетування здобувачів освіти

Результати повторного анкетування, яке ґрунтувалися на самооцінці учнів, свідчать, що високого рівня сформованості мовленнєвої, комунікативної компетентностей досягли 76 % здобувачів освіти (відбулося підвищення на 13 %).

Таблиця 3.1.

Рівні сформованості мовленнєвої, комунікативної компетентностей учнів (за результатами анкетування)

	Високий рівень (%)	Достатній рівень (%)	Середній рівень (%)	Початковий рівень (%)
Результати анкетування учнів до впровадження методики формування мовленнєвої компетентності	63 %	37 %	0 %	0 %
Результати повторного анкетування учнів	76 %	24 %	0 %	0 %

Серед учнів 10–Б класу проведено повторне діагностування у вигляді тестів та роботи із текстами, за допомогою яких була здійснена оцінка рівня сформованості мовленнєвих навичок після вивчення теми «Лексикологія» (профіль – українська філологія) (Додаток Г).

До кожного тестового завдання було подано 4 варіанти відповідей. Робота з текстами складалася із 3 тестових завдань і 3 завдань, які передбачають відкриті відповіді на питання. За результатами цієї зрізової роботи визначено рівень сформованості мовленнєвої і комунікативної компетентностей здобувачів освіти після впровадження технології «Розвиток критичного мислення через читання і письмо» та інструментів дистанційного навчання під час вивчення теми «Лексикологія». Результати діагностування подано на Рис. 3.12.

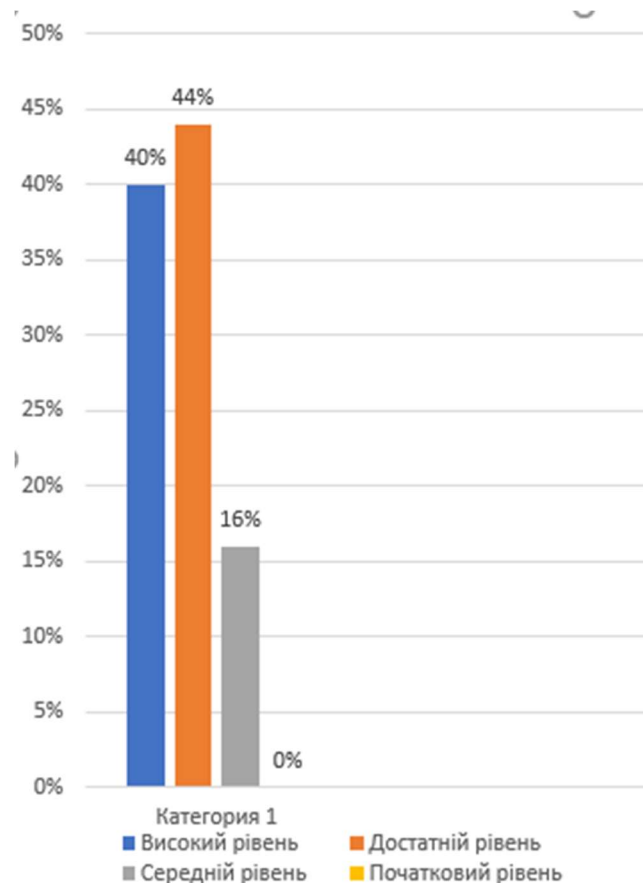

Рис. 3.12. Результати повторного діагностування учнів

У Таблиці 3.2 порівнюються результати попереднього (Рис. 2.3) та повторного (Рис. 3.12) діагностування здобувачів освіти.

Таблиця 3.2.

Рівні сформованості мовленнєвої, комунікативної компетентностей учнів (за результатами діагностування)

	Високий рівень (%)	Достатній рівень (%)	Середній рівень (%)	Початковий рівень (%)
Результати діагностування учнів до впровадження методики формування мовленнєвої компетентності	24 %	40 %	32 %	4 %
Результати повторного діагностування	40 %	44 %	16 %	0 %

Здобуті результати підтверджують ефективність запровадженої методики формування мовленнєвої і комунікативної компетентностей здобувачів освіти під час вивчення лексикології в профільних класах: значна кількість учнів підвищила рівень знань (високого рівня досягло на 16 % більше учнів).

Дослідження продемонструвало, що цілеспрямоване й систематичне використання адаптованої технології РКМЧП, онлайн-методів і прийомів, сприяло зростанню рівня мовленнєвої, комунікативної компетентностей учнів, розвитку пізнавальної активності і творчих здібностей здобувачів освіти. Розроблена методика реалізації мовленнєвої змістової лінії під час вивчення лексикології в профільній школі є перспективною та раціональною.

Висновки до третього розділу

Результати анкетування вчителів і здобувачів освіти, діагностувальної роботи учнів 10–Б класу Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради засвідчили необхідність створення й упровадження методики формування мовленнєвої і комунікативної компетентностей під час навчання лексикології в профільній школі, яка ґрунтується на сучасних наукових підходах: особистісно орієнтованому, когнітивно-комунікативному, соціокультурному, компетентнісному, комунікативно-діяльнісному, текстоцентричному.

Запропонована методика побудована на основі базової моделі технології «Розвиток критичного мислення через читання і письмо» з використанням інструментів дистанційного навчання. Систематичне, комплексне використання описаних методичних прийомів під час навчання лексикології в профільних класах дозволяє досягти того, що учні не тільки запам'ятовують, а й беруть активну участь у творчому процесі пізнання, навчаються бачити проблему та шукати шляхи її вирішення, тобто формують в собі інноваційні якості, при цьому засвоюючи нові лексичні одиниці та розвиваючи мовлення. Дану методику можна вважати універсальною для застосування як під час очного, так і дистанційного навчання. У роботі описані цифрові платформи та інструменти, які дозволяють успішно застосовувати сучасні освітні технології, у тому числі й технологію розвитку критичного мислення через читання й письмо, у профільних класах під час дистанційного навчання.

Моніторингове дослідження довело, що після впровадження методики рівень мовленнєвої і комунікативної компетентностей у здобувачів освіти підвищився, що є підставою вважати методику перспективною й результативною.

Отже, упровадження технології «Розвиток критичного мислення через читання та письмо» сприяє ефективності засвоєння учнями інформації,

формує навички самостійного опрацювання текстів, реалізує принцип особистої активності. Використання онлайн-сервісів на уроках української мови є зручним і ефективним засобом інтегрування дистанційного навчання в освітній процес. Це сприяє швидкій адаптації здобувачів освіти профільної школи до вимог часу, дає змогу урізноманітнити форми й методи організації навчання української мови.

ВИСНОВКИ

Першочергове завдання вчителів – розвиток особистості учнів, спонукання їх до діяльності, стимулювання пошуку, допитливості, активності і відповідальності, що регламентовано Законом України «Про освіту» [21], концепцією «Нова українська школа» [46]. Для реалізації цієї глобальної мети необхідно формувати комунікативні навички, що дасть змогу дитині соціалізуватися. Це засвідчує актуальність і доцільність розгляду питання реалізації мовленнєвої змістової лінії під час вивчення лексикології в профільній школі.

На основі опрацювання наукової літератури з'ясовано, що навчання здобувачів освіти лексикології спирається на лінгвістичні засади, під якими розуміють позиції мовознавства, що стали основою теорії та практики вивчення лексикології в школі. Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що в сучасній лінгводидактиці в розвідках З. Бакум, О. Горошкіної, С. Карамана, М. Пентилюк та ін. напрацьовано значний ресурс для осмислення, узагальнення й упровадження в практику ефективних методів навчання лексикології, що уможливило покращення комунікативних навичок учнів.

У роботі визначено сутність таких понять: лексикологія, семасіологія, полісемія, омоніми, синоніми, пароніми, мовна надмірність тощо. Зазначено, що в профільній школі розширено коло питань, які розглядаються в курсі вивчення лексикології, а саме: достатньо ґрунтовно вивчається лексика української мови за походженням, за сферою використання, за стилістичною диференціацією. Окреслено лінгвістичні засади, на яких побудовано вивчення вказаних тем у 10 та 11 класах (профіль – українська філологія).

Подано характеристику мовленнєвої змістової лінії, яка забезпечує формування мовної особистості й реалізується через удосконалення вмій і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі).

Доведено, що мовленнєва діяльність особистості має тісний зв'язок з різноманітними сферами свідомості людини. Мовлення є важливим чинником, що впливає як на розвиток окремої особистості, так і на розвиток суспільних відносин у цілому. Аналіз наукових джерел дає змогу зробити висновки, що мовленнєвий розвиток дитини відбувається протягом усіх етапів розвитку, однак саме профільна школа, особливо її філологічний напрям, позитивно відбивається на функціонуванні мовленнєвого середовища, під впливом якого формується мовна здатність особистості.

Зазначено, що серед взаємопов'язаних підходів (особистісно орієнтованого, компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, когнітивно-комунікативного, соціокультурного, текстоцентричного) у профільній школі перевагу необхідно надавати компетентнісному підходу. З огляду на тему магістерської роботи за основу взято класифікацію принципів М. Пентилюк. Виокремлено найбільш ефективні в процесі реалізації мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології методи навчання, а саме: інтерактивний метод, метод мовних вправ, пізнавальні, комунікативні, творчі завдання, редагування. При цьому враховуємо позицію З. Бакум та інших методистів, які наголошують на текстоцентризмі, тобто на необхідності роботи з текстами різних типів та стилів.

Розглянуто програму для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям, профіль – українська філологія). Визначено місце мовленнєвої змістової лінії в змісті навчального матеріалу. Проаналізовано підручники української мови для 10 класу (підручник С. Карамана, О. Горошкіної, О. Караман, Л. Попової [27] та підручник А. Ворон, В. Солопенка [11]). Можемо констатувати, що вправи й завдання, які пропонуються в доробках, передбачають активну мовну практику учнів, формування на основі мовних знань навичок користування засобами мови в різноманітних життєвих ситуаціях.

Результати анкетування вчителів і здобувачів освіти, діагностувальної роботи учнів 10–Б класу Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької

міської ради засвідчили необхідність створення й упровадження методики формування мовленнєвої і комунікативної компетентностей під час навчання лексикології в профільній школі. Запропоновано та апробовано на базі 10 класу методику, побудовану на основі моделі технології «Розвиток критичного мислення через читання та письмо» із застосуванням інструментів дистанційного навчання. Систематичне, комплексне використання описаних методичних прийомів під час навчання лексикології в профільних класах дозволяє досягти того, що учні не тільки запам'ятовують, а й беруть активну участь у творчому процесі пізнання, навчаються бачити проблему та шукати шляхи її вирішення, тобто формують в собі інноваційні якості, при цьому засвоюючи нові лексичні одиниці та розвиваючи мовлення.

Моніторингове дослідження довело, що після впровадження методики рівень мовленнєвої і комунікативної компетентностей у здобувачів освіти значно підвищився (високого рівня досягло на 16 % більше учнів), що є підставою вважати методику перспективною й результативною.

Отже, упровадження технології РКМЧП сприяє ефективності засвоєння учнями інформації, формує навички самостійного опрацювання текстів, реалізує принцип особистої активності. Використання онлайн-сервісів на уроках української мови є зручним і ефективним засобом інтегрування дистанційного навчання в освітній процес. Це сприяє швидкій адаптації учнів профільної школи до вимог часу, дає змогу урізноманітнити форми й методи організації навчання української мови.

Отримані результати дослідження підтверджують і доповнюють надбання методичної теорії й практики. Вивчення шляхів реалізації мовленнєвої змістової лінії під час навчання лексикології в профільній школі має потенціал для подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Анафієва Е. Р. Дидактичні засади навчання української мови у школах з кримськотатарською мовою навчання. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгомарова*. Серія : Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики. 2013. № 20. С. 12–15.
2. Бакум З. П. Проблема класифікації лексичних вправ в умовах компетентнісної парадигми освіти. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 5. С. 3–5.
3. Бакум З. П. Система завдань і вправ для формування мовної особистості на профільному рівні навчання фонетики. *Філологічні студії* : зб. наук. праць. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. Вип. 4. С. 141–150.
4. Бакум З. П. Тексточентризм у сучасній системі принципів навчання української мови. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Херсон : ХДУ, 2006. Вип. 47. С. 85–91.
5. Баркасі В. В., Каленюк С. О., Коваленко О. В. Словник лінгвістичних термінів для студентів філологічних факультетів. Миколаїв : Яслав, 2017. 122 с.
6. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посіб. Київ : Генеза, 2005. 180 с.
7. Біляєв О. М. Спостереження над мовою як метод навчання. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 3. С. 2–6.
8. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. Київ : Радянська школа, 1981. 176 с.
9. Бондаренко Н. В. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 12. С. 2–7.
10. Васянович Г. П. Основи психології : навч. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2012. 114 с.
11. Ворон А. А., Солопенко В. А. Українська мова. Профільний рівень : підруч. для 10 кл. закладів загал. серед. освіти. Київ : Освіта, 2018. 288 с.

12. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
13. Голуб Н. Б. До проблеми предметної компетентності з української мови в закладах загальної середньої освіти. *Українська мова і література в школі*. 2018. № 1. С. 2–5.
14. Греб М. М. Теоретико-методичні засади навчання лексикології та фразеології майбутніх учителів початкових класів : дис. ... докт. пед. наук. Бердянськ, 2017. 502 с.
15. Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови. Київ : Радянська школа, 1986. 222 с.
16. Демська О. М. Лексична й лексико-граматична омонімія сучасної української мови : дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1996. 643 с.
17. Дегтярьова Г. А. Застосування комп'ютерних методичних систем на уроках української мови та літератури. *Дивослово*. 2010. № 4. С. 2–4.
18. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>
19. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навч. посіб. Київ : Академія, 2005. 368 с.
20. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 705 с.
21. Закон України «Про освіту». URL : <http://ru.osvita.ua/legislation/law/2231/>
22. Зінченко В. М. Методика формування мовно-мовленнєвих компетентностей на засадах системного підходу учнів старших класів гімназії : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2015. 22 с.
23. Зінченко В. М. Психолого-педагогічні засади навчання в класах філологічного профілю. *Педагогіка вищої та середньої школи* : зб. наук. праць ДВНЗ «Криворізький національний університет». Кривий Ріг, 2013. Вип. 22. С. 121–127.
24. ЗНО-онлайн. URL : https://zno.osvita.ua/ukrainian/tag-leksychna_pomylka/

25. Історія української мови. Лексика і фразеологія / за ред. В. М. Русанівського. Київ : Наукова думка, 1983. 743 с.
26. Калмикова Л. О., Калмиков Г. В., Лапшина І. М., Харченко Н. В. Психологія мовлення і психолінгвістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, видавництво «Фенікс», 2008. 245 с.
27. Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закладів загал. серед. освіти. Харків : Ранок, 2019. 272 с.
28. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.
29. Книш О. В. Плеонастичні конструкції з повним та частковим дублюванням в українському художньому тексті початку ХХІ ст. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2012. Т. 25 (64). № 1 (ч. 2). С. 135–137.
30. Коломійцева В. В. Явище плеоназму в українському синтаксисі. *Українська мова*. 2009. № 1. С. 33–40.
31. Концепція мовної освіти України. URL : <https://studfile.net/preview/3283988/>
32. Короткий тлумачний словник української мови / за ред. О. А. Пономаріва. Київ : Просвіта, 2010. 600 с.
33. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підруч. для студ. філол. спеціальностей. Київ : Академія, 2002. 368 с.
34. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі : теорія і практика : монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 420 с.
35. Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : автореф. дис. ... докт. пед. наук. Херсон, 2012. 44 с.

36. Марценюк О. Г., Ременяк С. В., Кулик А. І. Варваризми в сучасній українській мові. *Young Scientist*. 2022. № 4.1. С. 39–42.
37. Мельничайко В. Я. Лінгвістичні основи викладання української мови в школі. *Мовознавство і школа*. Київ : Наукова думка, 1981. С. 33–42.
38. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. Конструювання, редагування, переклад : посіб. для вчит. Київ : Радянська школа, 1984. 223 с.
39. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах : підруч. для студ. вищ. навч. закладів / за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2000. 264 с.
40. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2004. 400 с.
41. Мова – ДНК нації. URL : <https://ukr-mova.in.ua/>
42. Моргун В. Ф. Багатовимірна концепція особистості та інтеграція психологічних теорій діяльності, установки та вчинку : колект. монографія. Суми : СумДПУ ім. А. Макаренка, 2015. С. 143–164.
43. Мороз О. А., Постельняк Л. Р. Урок лексикології української мови в сучасній школі : традиційний та інноваційний підходи. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 30. Т. 2. С. 76–80.
44. Наукова спадщина О. О. Потебні у слов'янському культурному просторі : зб. наук. праць. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 280 с.
45. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст. *Шкільний світ*. 2001. № 1. С. 5–6.
46. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
47. Новосьолова В. І. Стилiстичні можливості лексикології і фразеології на уроках української мови в 10 класі. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 7–8. С. 17–23.
48. Огієнко І. І. Історія української літературної мови / укл.

М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2004. 434 с.

49. Омельчук С. А. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгвістичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 2–5.

50. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 216 с.

51. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики. Київ : Ленвіт, 2012. 256 с.

52. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови в таблицях і схемах. Київ : Ленвіт, 2010. 134 с.

53. Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови : навч. посіб. Харків : Основа, 1995. 240 с.

54. Посібник для вивчення курсу «Фізіологія мислення та мови» / укл. О. В. Севериновська, О. М. Хоменко, О. Б. Мурзін. Дніпро : РВВ ДНУ, 2014. 33 с.

55. Пометун О. І. Активні й інтерактивні методи навчання : до питання про диференціацію понять. *Шлях освіти*. 2004. № 3. С. 10–15.

56. Понамарьова К. І. Щоб влучне слово підібрати, синоніми потрібно знати : системний підхід до вивчення синонімів у початкових класах. *Учитель початкової школи*. 2015. № 4. С. 10–12.

57. Пономарів О. Д. Культура слова. Мовностилістичні поради : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Либідь, 2001. 240 с.

58. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : модульний курс : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.

59. Психолінгвістика : навч.-метод. посіб. / укл. Т. О. Лелека. Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. 121 с.

60. Психологія мислення : підруч. / за ред. І. Д. Пасічника. Острого : Нац. унів. «Острозька академія», 2015. 560 с.

61. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академія,

2017. 366 с.

62. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми : підруч. Полтава : Довкілля–К, 2008. 712 с.

63. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища школа, 1994. 418 с.

64. Сучасна українська літературна мова : стилістика / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. 587 с.

65. Тараненко К. В. Прагматичний потенціал антонімії української мови : монографія. Дніпро : УМСФ, 2017. 152 с.

66. Токарева Н. М., Шамне А. В. Основи вікової психології : навч.-метод. посіб. Кривий Ріг : ТОВ ВНП «Інтерсервіс», 2013. 283 с.

67. Українська мова : Енциклопедія / укл. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана. 2004. 824 с.

68. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.

69. Українська мова. 5–11 класи : навчальні програми, методичні рекомендації, вимоги до оцінювання / укл. О. Ю. Котусенко. Харків : Ранок, 2019. 192 с.

70. Федоренко В. Л. Мовні цікавинки. Нестандартні дидактичні матеріали. Харків : Основа, 2006. 320 с.

71. Федоренко В. Л. Модернізуючи національну освітню систему. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 7–8. С. 160–166.

72. Функції і структура методів навчання / за ред. В. О. Онищука. Київ : Радянська школа, 1979. 159 с.

73. Химинець В. В. Інновації в сучасній школі. Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2004. 344 с.

74. Цимбалюк В. І. Учнівський твір у середній школі : книга для вчителя. Київ : Освіта, 1997. 207 с.

75. Шинкарук Н. В. Підручник має стати вікном у світ для кожної дитини. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 7–8. С. 167–170.

76. Щербань П. Н. Українська національна ідея і сучасні проблеми виховання учнівської та студентської молоді. *Вища освіта України*. 2005. № 4. С. 62–67.

77. Щербина В. І., Волкова О. В., Романенко О. В. Інтерактивні технології на уроках української мови та літератури. Харків : Основа, 2005. 96 с.

78. Якименко Н. О., Рибалко К. О. Урок мови з використанням комп'ютерних програм. *Дивослово*. 2001. № 11. С. 49–51.

79. Baddeley Alan D., Hitch Graham, Gordon H. Bower. Working Memory. The psychology of learning and motivation. *Academic Press*. Pp. 47–89.

Анкета для вчителя «Самооцінка діяльності педагога»

Мета: вивчення рівня теоретичних, практичних знань і навичок учителів щодо реалізації мовленнєвої змістової лінії.

Референтна група: учителі української мови Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради.

1. Дайте визначення поняття «мовленнєва змістова лінія».

2. Дайте визначення поняттю «мовленнєва компетентність».

3. Які методи (традиційні та інноваційні) застосовуєте задля формування мовленнєвої компетентності під час навчання лексикології? Назвіть найбільш ефективні методи.

4. Назвіть ефективні шляхи реалізації мовленнєвої змістової лінії під час вивчення лексикології в профільній школі.

5. Назвіть теми з розділу «Лексикологія», які є найбільш складними для учнів профільних класів.

Анкета для вчителя
«Рівень сформованості мовленнєвої компетентності
здобувачів освіти профільного класу»

Мета: визначення рівня сформованості мовленнєвої компетентності здобувачів освіти профільного класу (за оцінкою вчителів).

Референтна група: учителі української мови Криворізького ліцею № 107 «Лідер» Криворізької міської ради.

Оцінюються уміння й навички учнів 10–Б класу (загальна оцінка)	Компетентність сформована А	Компетентність частково сформована Б	Компетентність не сформована В
1. Оцініть уміння учнів створювати тексти різних стилів			
2. Дотримання норм мовленнєвої поведінки			
3. Володіння стратегіями ефективної комунікації			
4. Оцініть навички усного спілкування учнів			
5. Оцініть навички писемного спілкування учнів			
6. Оцініть навички генерування учнями вартісних зразків власної мовленнєвої творчості			
Загальна кількість відповідей			

Анкета для учнів

«Рівень сформованості мовленнєвої компетентності здобувачів освіти профільного класу»

Мета: визначення рівня сформованості мовленнєвої компетентності здобувачів освіти профільного класу (самооцінка учнів).

Референтна група: учні 10–Б класу.

Оцінюються уміння й навички учнів 10–Б класу (індивідуальна анкета)	Компетентність сформована А	Компетентність частково сформована Б	Компетентність не сформована В
1. Оцініть свої вміння створювати тексти різних стилів			
2. Чи дотримуєтеся ви норм мовленнєвої поведінки?			
3. Чи володієте ви стратегіями ефективної комунікації?			
4. Оцініть свої навички усного спілкування			
5. Оцініть свої навички писемного спілкування			
6. Оцініть свої навички створення творчих робіт			
Загальна кількість відповідей			

**Діагностувальна робота для учнів 10–Б класу
перед упровадженням методики**

Використано завдання з інтернет-видань, що перебувають у вільному доступі. URL : <https://zno.osvita.ua/ukrainian/tema.html>

Тестові завдання:

1. Доберіть синоніми

Слово	Синонім
1 Абсолютний	А Цілковитий
2 Автентичний	Б Самостійний
3 Автономний	В Сучасний
4 Аналогічний	Г Схожий Д Справжній

2. Лексично правильне словосполучення утворить прикметник «повчальний» з іменником

А заклад

Б план

В ефект

Г досвід

Д метод

3. Лексичну помилку допущено в рядку

А виговор з попередженням

Б запровадження виборності

В оголошення подяки

Г посвідка на проживання

4. Потребує редагування вислів у рядку

А відхилити пропозицію

Б давно знали друг друга

В заповзято співпрацювати

Г довгострокове планування

Д віддячити за допомогу

5. Український відповідником до іншомовного слова «модерний» є

А сучасний

Б незвичний

В важливий

Г граничний

Д прийнятний

6. Оберіть замість пропусків потрібні слова

Речення	Пропущене слово
А Замість паспорта можна подати ... про народження.	1 Свідоцтво
Б Це було натхненне і поетичне ... в коханні.	2 Свідчення
В На вході чергові обов'язково перевіряють ... особи.	3 Освідчення
Г Лейтенант уважно занотував ... очевидця події.	4 Засвідчення
	5 Посвідчення

Робота з текстом

За останніми звітами міжнародних організацій, Україна – один із лідерів серед порушників авторського права в інтернеті.

Нещодавно здавалося, що крига ось-ось скресне: усі обговорювали Закон про державну підтримку кіно, що дозволить блокувати піратські сайти без постанови суду (щоправда, пізніше його було ветоано), потім один за одним закрили файлообмінники fs.to й ex.ua...

Чи означає це, що сакральна спілка українського інтернету й піратства нарешті зникне? На жаль, є чинники, що ускладнюють ситуацію: це брак прозорого контролю, усталена культура споживання та низька фінансова спроможність населення, нестача альтернативних джерел контенту, подвійні стандарти, популяризації товарів відомих брендів на

сайтах-порушниках. Пропагування косметики, алкоголю чи енергетичного напою нелегально викладеного фільму складно уявити, наприклад, у Польщі. В Україні це значна частина рекламних бюджетів: 2017 року до списку 25 найбільш відвідуваних українських сайтів входили три такі ресурси. Про етичні питання тут навіть не йдеться. Тож про який позитивний імідж країни взагалі можна говорити?

Через піратство 2015 року зірвали продаж блокбастеру «Незламна» одному з великих китайських прокатників, бо фільм уже було поширено в усю мережу. Хтось скаже, що це нетиповий випадок, але що робити з безліччю сервісів і ресурсів, що так і не «зайшли» в Україну саме через правову несформованість ринку? Оплата за контент в Україні – це щось зі сфери особистих принципів, але витратити кошти хоча б частково доведеться: іншого еволюційного шляху ще не вигадали. Краще почати якомога раніше. (За В. Недогибченком)

7. Причинами поширення інтернет-піратства, на думку В. Недогибченка, є всі зазначені, ОКРІМ

- А фінансова неспроможність платити за контент
- Б закриття файлообмінників
- В брак культури споживання інтернет-продукту
- Г зацікавленість бізнесу в рекламі своєї продукції

8. Оплату за контент автор уважає

- А справедливою
- Б застарілою
- В несправедливою
- Г принижуючою

9. Подвійні стандарти – це:

- А подвійна оплата за контент
- Б використання різних вимог до різних осіб
- В подвійний податок
- Г дві різних точки зору на одне явище

10. Доберіть до тексту заголовок і поясніть свій вибір (3 бали)
11. Визначте головну думку тексту (3 бали)
12. Висловіть свою позицію щодо матеріалу, поданого в тексті (3 бали).

**Діагностувальна робота для учнів 10–Б класу
після упровадження методики**

Використано завдання з інтернет-видань, що перебувають у вільному доступі. URL : <https://zno.osvita.ua/ukrainian/tema.html>

Тестові завдання:

1. Синонімом до слова «головний» є

А останній

Б чільний

В завзятий

Г другорядний

2. Доберіть українські відповідники до іншомовних слів

Іншомовне слово	Український відповідник
А критерій	1 чинник
Б фіаско	2 мірило
В фактор	3 учення
Г рецепт	4 припис
	5 провал

3. Українським відповідником іншомовного слова «диференціація» є

А уподібнення

Б розуміння

В ототожнення

Г розчленування

Д нововведення

4. Лексичну помилку допущено в рядку

А автобус на замовлення

Б бувший директор

В вимкнути електрику

Г образив мимоволі

5. Доберіть антоніми до поданих слів

Слово	Антонім
А лебедіти	1 сахатися
Б компенсувати	2 губити
В знаходити	3 грубіянити
Г деградувати	4 шкодити
	5 відроджуватися

6. Лексичної помилки НЕМАЄ в рядку

А листати сторінки улюбленої книги

Б зранку забули відкрити вікно

В дивовижна пам'ятка природи

Г відноситися з повагою до друзів

Робота з текстом

Дехто припускає, що в епоху цифрових технологій театр не виживе. Така думка безпідставна. У цьому переконані люди, діяльність яких тісно пов'язана із цим видом мистецтва. Український театр уже заявив про себе на міжнародній арені та за роки незалежності навчився відповідати на виклики часу. А ще наші актори грають англійською, німецькою, польською тощо або ж і взагалі без мови. Про діяльність 100 % українських театрів можна прочитати на сторінках фейсбуку, а 73 % – в інстаграмі. Сучасний храм Мельпомени має бути без нафталіну – ось чого чекають українці.

– Нинішній глядач не хоче споживати того, що йому пережували, поклали до рота і сказали, яке воно на смак. Він готовий сприймати щось нове, не лише солодкі цукерки, а й гіркі пігулки, аби переосмислити певні речі, стати небайдужим, – ділиться своїми думками Руслана Порицька – керівниця театру «ГаРмИдЕр».

Слава Жила, очільник київського театру «Актор», функцію цього виду мистецтва теж бачить по-новому:

– *Я гадаю, що це освітній заклад, який розвиває націю... Вистава – це процес оновлення для глядача, після неї він має виходити кращим, ніж був. Недарма кажуть, що «в партері збирається нація». (З інтернет-джерел)*

7. У тексті НЕ згадана думка

А Театр повинен спонукати глядачі до самовдосконалення.

Б Люди прагнуть навчитися акторській майстерності.

В Український театр заявив про себе на міжнародній арені.

Г Глядач готовий сприймати щось нове.

8. Храм Мельпомени в даному контексті – це...

А глядач

Б актори

В театр

Г життя

9. З чим порівнюється в тексті театр?

А з життям

Б зі школою

В з душею

Г з літературою

10. Доберіть до тексту заголовок і поясніть свій вибір (3 бали)

11. Визначте головну думку тексту (3 бали)

12. Висловіть свою позицію щодо матеріалу, поданого в тексті (3 бали).

10 клас

Тема: Використання багатозначних слів у прямому й переносному значеннях (повторення). Доцільність використання слів із переносним значенням.

Мета: *навчальна:* вчити визначати значення слова в контексті; *розвивальна:* розвивати мовленнєві навички, критичне мислення, навички колективної та самостійної роботи, здатність до логічного мислення, творчу уяву; *виховна:* виховувати шанобливе ставлення до рідної мови; до батьків.

Очікувані результати:

1. Знаннева складова: визначає значення, роль і стилістичні можливості лексичних одиниць.

2. Діяльнісна складова: учень (учениця) розрізняє пряме й переносне значення багатозначних слів, комунікативно доцільно використовує такі слова в мовленні.

3. Ціннісна складова: учень (учениця) усвідомлює багатство виражальних засобів української мови; оцінює роль у мовленні слів, ужитих у переносному значенні; усвідомлює шляхи вдосконалення власного мовлення, зокрема збагачення словникового запасу.

Мовленнєва змістова лінія: читання речень, в яких використано слова, ужиті в переносному значенні; створення текстів з використанням багатозначних слів, що вживаються в переносному значенні.

Внутрішньопредметні зв'язки: орфографія, культура мовлення.

Міжпредметні зв'язки: мова, література, усна народна творчість.

Тип уроку: урок формування вмінь і навичок (формування мовної і мовленнєвої компетентностей).

Використана **технологія** «Розвиток критичного мислення через читання та письмо»

Обладнання: комп'ютер для перегляду відеофрагментів, картки з завданнями.

Перебіг уроку

I. Організація класу на навчальну діяльність.

Вітання. Перевірка підготовки класу до уроку.

II. Мотивація учнів на навчальну діяльність. Учитель демонструє на екрані діалоги дітей і батьків. Учням пропонується переглянути відео і пояснити, що кумедного було у відео (діалоги взяті із книжки К. Чуковського «Від двох до п'яти»). Здобувачі освіти створювали короткі відео за сюжетами книги. Презентація учнівських робіт. Приклад ситуації:

Чотирирічна Світлана спитала у матері, чи скоро прийде літо.

– Скоро, ти й озирнутися не встигнеш.

Світлана почала озиратися:

– Я озираюся, озираюся, а літа не бачу.

Учні обговорюють ситуації і доходять висновку, що маленькі діти лише навчаються використовувати слова та словосполучення в переносному значенні, а тому й припускаються таких кумедних помилок. Щоб цього не відбувалося, потрібно збагачувати словниковий запас, учитися вживати слова в різних значеннях, у тому числі і в переносному.

III. Переробка попереднього досвіду.

Інтерактивний прийом «Маркування». Питання для маркування:

1. Що вивчає лексикологія?
2. Що таке лексичне значення слова?
3. Що таке граматичне значення слова?
4. Що вивчає семасіологія?
5. Яке слово називається однозначним?
6. Яке слово називається багатозначним?

Перевірка маркування.

IV. Основна частина уроку. Знайомство з новою інформацією, зіставлення з тим, що відомо.

Опрацювання тексту (метод «Інсерт»). У випадку дистанційної роботи текст може бути виведено на онлайнкову дошку.

1. Цікавий факт: слово *брати* в українській мові вживається в 22 значеннях, а *йти* – у 30; а ось слово *фоє* має лише одне значення: приміщення в театрі або іншому закладі культури, призначене для перебування в ньому глядачів до вистави або під час антракту. Висновок: у мові є однозначні й багатозначні слова.

2. Більшість слів української мови відносять до багатозначних. Є ще один термін для таких слів – полісемантичні. Таке слово має основне значення, яке називають прямим. Усі інші значення є переносними, але в деякому контексті тільки саме вони є комунікативно доречними.

3. Наведемо приклад: прикметник *молодий* є антонімом до слова *старий* (тобто такий, що прожив небагато років, не досяг ще старості); деякі інші значення похідні, близькі до переносних: наприклад, *молодий часник*, *молодий місяць*.

Робота в парах (групах). Слово вчителя: до неоціненних коштовностей фольклору українського народу належать прислів'я та приказки – короткі влучні вислови, які образно та лаконічно передають нащадкам висновки з життєвого досвіду багатьох поколінь; сьогодні ми спробуємо знайти слова, що вживаються в прямому та переносному значенні саме в прислів'ях.

За 3–4 хвилини кожна пара повинна знайти в Інтернеті прислів'я за темою «Батьківщина», «Родина» та навести приклади слів у прямому й переносному значенні. За потребою здобувачі освіти можуть звернутися до онлайнкової версії академічного тлумачного «Словника української мови» за покликанням: <http://sum.in.ua/>

Дослідницька робота (у групах).

Прослухайте музичну композицію, випишіть слова, які вживаються в переносному значенні. Чи надають такі слова пісні художньої виразності?

МamaRika і Cola «Люди»;

Максим Бородін «Якби не ти...»;

Spiv Brativ «Я маю пройти океан».

Створення хмар слів за темою. Презентація робіт.

Самостійна творча вправа. Створити вільне есе за темою «Ода моїй матері», використовуючи слова, вжиті в переносному значенні.

V. Рефлексія. Оберіть вираз, який найточніше характеризує те, як ви працювали сьогодні на уроці, як пройшов особисто для вас урок:

Бив байдики – нічого не робив, нічим не займався.

Ловив тав – марно витратив час, нічим не займався.

Як по нотах – усе було легко, без ускладнень, як слід.

Уганяв коло роботи – працював з завзяттям, із запалом.

Розплутував вузол – розбирався в чому-небудь складному, заплутаному, робив щось складне, заплутане ясним, зрозумілим.

Заклав першу цеглину – поклав початок важливої справи.

VI. Підсумок уроку. Оцінювання знань, умінь і навичок учнів.

VII. Домашнє завдання. Завдання за вибором учнів:

1. Доберіть з художньої літератури яскравий приклад вірша, в якому є достатня кількість слів, ужитих у переносному значенні. Презентуйте цей вірш на наступному уроці.

2. Створіть у нейромережі пейзажну замальовку «Рідні Карпати», опишіть її кількома реченнями, уживаючи слова в переносному значенні. Презентуйте роботу на наступному уроці.

3. Проведіть дослідницьку роботу з теми «Уживання слів у переносному значенні в моїй родині». Презентуйте роботу на наступному уроці.

10 клас

Тема: Роль синонімів у тексті. Типи синонімів. Робота з деформованим текстом.

Мета: *навчальна:* повторити та поглибити знання про текст, його особливості та структуру; повторити поняття «синоніми»; формувати вміння працювати із деформованим текстом, замінюючи повторювальні слова синонімами, використовуючи синоніми для зв'язку речень у тексті; *розвивальна:* розвивати образне та логічне мислення, спостережливість, творчі здібності; забезпечити розвиток умінь добирати мовні засоби відповідно до типу та стилю тексту; розвивати комунікативні уміння в мовленнєвій діяльності; збагачувати словниковий запас; *виховна:* виховувати інтерес до світу професій, любов до рідного слова.

Мовленнєва змістова лінія: робота з деформованим текстом (заміна повторювальних слів синонімами, використання синонімів як засобу зв'язку речень у тексті).

Очікувані результати:

1. Знаннєва складова: учень (учениця) знаходить і розпізнає синоніми, визначає типи синонімів, пояснює, з якою метою вони вжиті в тексті; визначає доречність використання синонімів.

2. Діяльнісна складова: учень (учениця) визначає в реченнях (текстах) і самостійно добирає синоніми, використовує їх доцільно і правильно; використовує синоніми як засіб зв'язку речень у тексті та для уникнення невиправданих повторів слів.

3. Ціннісна складова: учень (учениця) усвідомлює багатство виражальних засобів української мови; оцінює роль синонімів у мовленні; усвідомлює шляхи вдосконалення власного мовлення, зокрема збагачення словникового запасу.

Внутрішньопредметні зв'язки: культура мовлення.

Міжпредметні зв'язки: література, усна народна творчість.

Тип уроку: урок формування вмінь і навичок (формування мовленнєвої компетентності).

Технологія «Розвиток критичного мислення через читання та письмо».

Обладнання: комп'ютер для перегляду відео, картки із завданнями, паперова ваза та паперові квітки різного кольору.

Перебіг уроку

I. Організація класу на навчальну діяльність.

Вітання. Перевірка підготовки класу до уроку.

II. Мотивація учнів на навчальну діяльність.

Демонструється відео із записами людей, які припускаються лексичних помилок (на матеріалі із Інтернету). Відео підготовлено здобувачами освіти.

Учні обговорюють у парах відео й висловлюються щодо мовлення людей, приходячи до висновку, що учасники відео припускаються лексичних помилок. Обговорюються також шляхи подолання проблеми, а саме: розвиток мовленнєвих навичок, поповнення словникового запасу.

III. Актуалізація опорних знань. Етап виклику інформації.

1. Групове створення кластеру «Синоніми». Під час дистанційної роботи кластер створюється на онлайнівій дошці.

2. Індивідуальна робота: заповнення першої й другої частини таблиці «З – Х – Д»: «Знаю – Хочу знати – Дізнався (дізналася)».

IV. Формування умінь і навичок. Засвоєння інформації.

1. **Метод «Інсерт»** на основі теоретичної частини параграфу «Синоніми» підручника української мови для 10 класу С. Карамана (сторінки 92–93).

2. Через рік вас очікує складний, але цікавий і такий необхідний вибір. Ви будете обирати професію. Яким же буде світ професій майбутнього? Яку професію ви оберете? Молекулярного дієтолога, медичного маркетолога, рециклінг-еколога, спеціаліста з навігації в умовах Арктики, дизайнера

віртуальних світів, біофармаколога, ІТ-генетика, клінічного біоінформатика, генетичного перекладача, еколог-урбаніста, архітектора живих систем?

Сьогодні ви дізнаєтеся ще про кілька професій, і, можливо, хтось із вас їх обере в майбутньому. Це професії редактора, копірайтера, контент-менеджера, SMM-фахівця, які є творчими, цікавими і важливими в інформаційному світі. Спеціалісти цих галузей відповідають за створення статей у газеті, журналі, інтернет-виданні. Вони можуть брати участь у випуску телешоу або виданні книжок. А починаються ці професії з найпростішого – з редагування текстів. Сьогодні ми спробуємо приміряти на себе ці професії, ставши на деякий час редакторами текстів.

Робота в парах з деформованим текстом (вправа 205 на сторінці 139 підручника української мови для 10 класу А.Ворон): записати текст, добираючи контекстуальні синоніми замість слів, що повторюються; обрати заголовок до тексту; сформулювати три питання за текстом; визначити лексичне значення виділених слів (за потребою зверніться до онлайн-словника); сформулювати тезу «Синоніми ми використовуємо для того, щоб...».

Перевірка роботи.

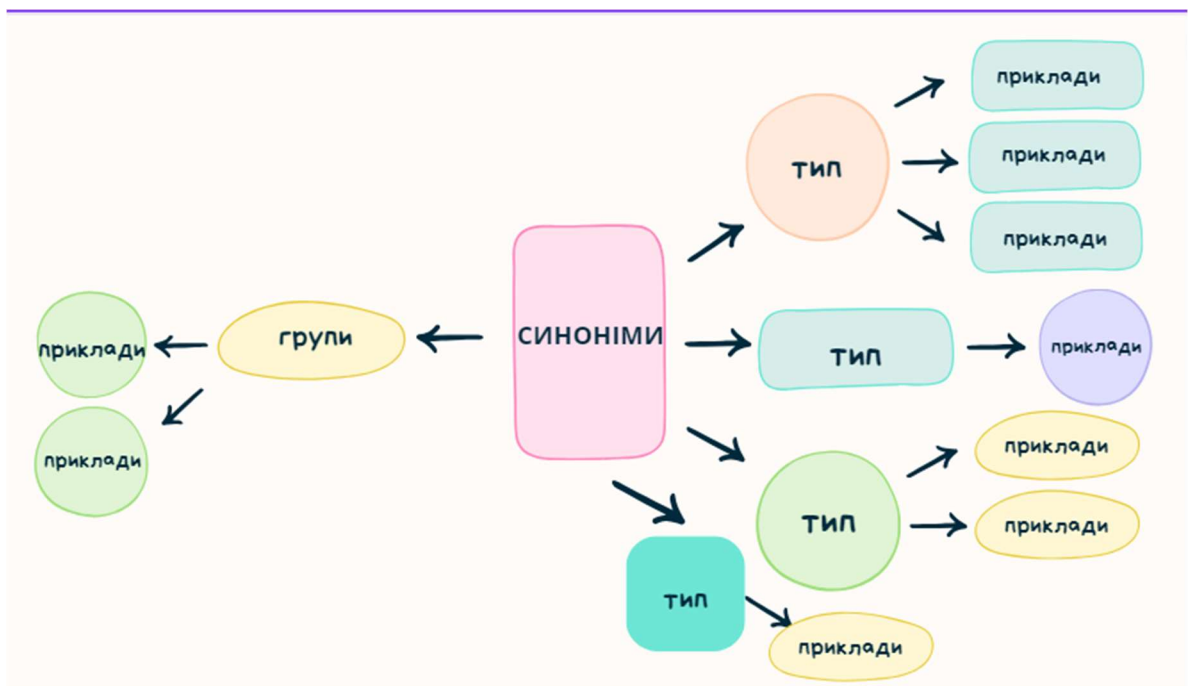
3. Редагування рекламних текстів (пошукова робота учнів). Для прикладу взято матеріали взято з інтернет-видань, що перебувають у вільному доступі.

4. Робота з флеш-картками з теми «Синоніми»

5. Заповнення комірок фрейму з теми «Синоніми»

V. Рефлексія. Заповнення третьої частини таблиці «З – Х – Д»: «Знаю – Хочу знати – Дізнався (дізналася)»

Створення синквейну (сенкану) на тему «Майбутнє».

VI. Підсумок уроку. Оцінювання знань, умінь і навичок учнів.

VII. Домашнє завдання творчого характеру: створити вільне есе на тему «Найцікавіша професія майбутнього», використовуючи синоніми для зв'язку слів у тексті й з метою уникнення повторів.